HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 6 Issue 4, p. 155-178, July 2014

Hüseyin Hüsameddin'in Bilinmeyen Bir Eseri: *Paşa Armağanı*[*]

An Unknown Book of Hüseyin Hüsameddin: Pasha Present

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu
Amasya Üniversitesi - Amasya
Yrd. Doç. Dr. Turan Açık
Amasya Üniversitesi - Amasya

JHS
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Öz: *Amasya Tarihi kitabının yazarı olarak bilinen Hüseyin Hüsameddin, Türk tarihi ve dili üzerine birçok çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmalardan biri hem tarih hem de dil üzerine oldukça önemli bilgiler veren Paşa Armağanı adlı eseridir. Paşa unvanı hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda Paşa Armağanı'ndan haberdar olunmadığı için faydalanmak mümkün olmamıştır. Bu çalışma şahsî bir kütüphanede tek bir nüshası bulunan bu eseri neşrederek bilim camiasına kazandırmaktadır. Paşa unvanının Arapça ya da Farsça değil de Türkçe olduğunu hem verilen tarihî bilgiler hem de etimolojik bakımından "ispat" etmeye çalışan Hüseyin Hüsamedin, eseri Mustafa Kemal Paşa'ya sunmak üzere hazırlamıştı. Nitekim ustaca tevriyeli bir başlık seçerek esere Paşa Armağanı ismini vermişti.*

Anahtar Kelimeler*: Hüseyin Hüsameddin, Mustafa Kemal Paşa, Paşa Armağanı*

Abstract: *Hüseyin Hüsameddin, who is famous for his book 'History of Amasya', penned many books on Turkish history and language. His book titled 'Pasha Present' carries crucial information about Turkish history and language. Because the book has only one handwritten copy in a private library, no previous study on the title of "pasha" has mentioned it. This study, after an informative introduction, publishes the sixty-eight page manuscript in Latin alphabet. Relying on historical and etymological information, Hüseyin Hüsameddin tried to 'prove' that the title of 'Pasha' was neither an Arabic nor a Persian word but a Turkish one. Because he prepared the book as a gift to Mustafa Kemal Pasha, he named it 'Pasha Present'.*

Key Words*: Hüseyin Hüsameddin, Mustafa Kemal Pasha, Pasha Present*

Giriş

Dil devrimi, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde meydana gelen değişimde, homojen bir toplum inşasının en önemli basamaklarından birisini teşkil etmiştir. Türkçenin bir ulus-devlet dili olarak inşa edilmesi sürecini alfabenin değişmesi, Arapça ve Farsça kelimelerin dilden uzaklaştırılması ve bütün bunların kurumsal görünümünü temsil eden Türk Dil Kurumu'nun açılışı oluşturmaktadır.[1] Bu durum ulus-devletin kendisine temel aldığı siyasal algıyı ifade etmesi bakımından oldukça manidardı.

Osmanlı Devleti'nde de 15. ve 16. yüzyılda imparatorluk olma bağlamında inşa edilmiş olan Osmanlıca, siyasal mekanizmanın çok kültürlü yapısını yansıtıyordu. Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalar içeren bu dil, tam bir imparatorluk dili olarak hayat bulmuştu. Tursun

---

[*] *Paşa Armağanı*'nın yayınlanmasında emeği geçen sayın Hüseyin Menç'e teşekkür ederiz.
[1] Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çev. Ali Berktay), İletişim Yayınevi, İstanbul 2006, s. 73.

Bey'in Osmanlıca ve süslü nesirle yazdığı Fatih'in tarihi imparatorluğun ilanı idi.[2] Bilhassa imparatorluk teşrifatının bir uzantısı olan ağdalı üslup ile müşahhas bu dil, imparatorluğun kendini ifade etme vasıtasını teşkil ediyordu. Tabir yerinde ise imparatorluk vitrinini, inşa edilmiş olan bu dil temsil etmekteydi. İmparatorluk olmanın bir gereği olarak inşa edilen bu dilin ardından ulus-devletin olmazsa olmazı bir homojen dil, cumhuriyetin ilk döneminin en önemli gereksinimleri arasındaydı. Hem kurumsal anlamda hem de bir takım bireysel faaliyetlerle ihtiyaç hissedilen dilin inşasına girişildi. Böylece ulus-devletin kendini ifade ediş biçiminin en önemli temeli sağlanmaya çalışıldı. Dolayısıyla dil, naif bir tanımla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan bir araç olmanın ötesinde, devletlerin hassasiyetle üzerinde durdukları ve siyasal mekanizmalarını ifade ediş biçimlerini yansıtan en önemli unsurlardan biri idi.

Bu şekilde ait olunan medeniyeti ve bu medeniyet içerisinde nasıl konumlanıldığını gösteren dil hususunda, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe artan bir vurgu meydana gelmiştir.[3] Bu dönemde zihin ve konuşulan dil arasında kurulan doğrudan bağlantı, kavramların "arkeolojileri" ve "tarihleri" üzerinden modern insanın zihinsel kodlarını çözmeye yönelik çalışmalarla dilin önemi bir kez daha fark edilmiştir.[4] Dolayısıyla dil üzerine düşünmek, dil üzerinden sosyal ve siyasal faaliyetleri yürütmek hemen hemen her dönemde önemli olmuş, dil bireyin diğer bireylerle kuracakları iletişimin bir aracı olmaktan öte anlamlar taşımıştır.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde Güneş-dil teorisi üzerinden çağdaş medeniyet içerisinde konumlanmaya çalışan cumhuriyet kadroları da dilin bu önemini fark etmişler ve belki biraz da maksadı aşan bir yönelimle Türkçeyi bütün dillerin "temeli" şeklinde değerlendirmişlerdi. Bu dönemde bir çok kelimenin köken itibariyle aslında Türkçe olduğuna dair bir literatür meydana gelmişti. Bu yönelim aynı zamanda Osmanlı'dan kalma sözcüklerin yerine, medeniyet kurucu bir dil olduğu düşünülen Türkçenin kendi bünyesindeki kelimelerle yeniden inşa edilmesi çalışmaları ile sonuçlanmıştı.

Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olan ve son dönem Osmanlı ve ilk dönem Cumhuriyet münevverleri arasında zikredebileceğimiz Hüseyin Hüsameddin Efendi de, bu çalışmalara önemli bir katkı sağlamış ve Mustafa Kemal *Paşa*'nın dil konusunda görüşlerine başvurduğu kişiler arasında yer almıştı. Nitekim neşrini gerçekleştirdiğimiz ve Mustafa Kemal *Paşa*'ya armağan edilen *Paşa Armağanı* adlı eser de, her ne kadar hangi tarihte yazıldığı bilinmese de,

JHS
156
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

[2] Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977. Tursun Bey'in tarih yazım tarzı için bkz. Kenan İnan, *A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebu'l-Feth (History of the Conqueror) of Tursun Bey (1488)*, (Phd Thesis, University of Manchaster), Manchaster 1993; aynı yazar, "Sade Nesirden Nüslü Nesire Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", *Osmanlı*, C. 8, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 293-300.

[3] Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Lotus Yayınları, Ankara 2008, s. 343. Derrida'nın kavramsallaştırdığı "deconstruction" ekseninde bu hususa dair kısaca bkz. David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 2008, s. 288-304.

[4] Kavramların tarihi konusunda bkz. Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2009. Kavramlar tarihinin Almanca orijinali "Begriffsgeschichte"dir. Koselleck, "Begriffsgeschichte" ile sadece "kavramların tarihi" (etimoloji) veya tarihsel semantik çalışmasını kastetmemektedir. Bununla, içinde tarihi taşıdığına inanılan kavramlar ve onların tarihi üzerinden, düşünce ve kültür tarihi ve giderek sosyal tarih yazılması amaçlanmıştır. R. Koselleck, kavramların hem "gösterge" (indikator) hem de "etmen/faktör" (faktor) olduğunu belirtmektedir. Buna göre kavramların her biri bir yandan tüm karmaşıklığı ve çok-katmanlılığıyla tarihi "yansıtırken", diğer yandan da (özellikle kültürel) tarihe dolaysız müdahale etmekte, onu etkilemekte veya en azından algılanmasında birinci derecede rol oynamaktadır. Bu nedenle Bülent Bilmez, "Begriffsgeschichte" için "kavram-tarih" gibi bir çevirinin daha uygun olduğunu söylemektedir. Bülent Bilmez, "*Begriffsgeschichte*'nin Babası Reinhart Koselleck (1923-2006) ve Tarih Biliminde Yenilik Arayışları", *Tarih ve Toplum*, S. 4, (2006), s. 23.

taşıdığı hususiyetler bakımından Türk Tarih Tezi ve Güneş-dil teorisi ile dirsek teması olduğunu çağrıştırmaktadır. Esere "Dünyada ilk medeniyeti, şarlığı kuran Türklerin dili bütün dillerin temeli olacak denlü eskidir…" şeklinde bir cümle ile başlayan Hüseyin Hüsameddin, "paşa" unvanının "kaideleri, kuralları pek sağlam, özü pek metîn, kund olan Türk dili"nin aslî bir kelimesi olduğunu "ispat" etmektedir.

İşte bu "ispat"ın metni olan *Paşa Armağanı*'nın neşri, günümüz Türk araştırmacısının önünde bir vazife olarak durmaktadır. Zira Hüseyin Hüsameddin'in kendi el yazısı ile dört bölüm ve altmış sekiz sayfa halinde yazılmış, tek bir nüsha olarak Amasya'da bir yerel tarihçinin elinde bulunan bu mütevazı eser, her ne kadar yazıldığı dönemden kaynaklanan bir takım ideolojik hususiyetler taşısa da, yazarının ilmî vukufiyeti bu ideolojik arızaları tamir edebilmeyi olanaklı kılar kanaatindeyiz. Zira ilmî vukûfiyetin doğasından kaynaklanan hakikati ifade etmek doğrultusundaki tavır, bir takım ideolojik örüntülerin arasından kendini gösterebilmektedir.

Yine tek bir nüsha olması, başlı başına, onu en azından latin harflerine aktarılmış vaziyette neşretmenin gerekliliğini izah eder. Zira Paşa unvanı hakkında J. Deny, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı maddede[5], Hüseyin Hüsameddin'in Türk Tarihi Encümeni Mecmuasındaki "Alâeddin Bey" makalesine bakmış; fakat haberi olmadığı için *Paşa Armağanı*'nı görmemiştir. Yine Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin "Paşa" maddesinde[6] de tek nüshası olan *Paşa Armağanı*'ndan faydalanmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak çalışmalarda kullanılabilmesi bakımından yayınlanması elzem görünmektedir.

Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Münevverin Portresi: Hüseyin Hüsameddin Yasar

"*Ey Amasya! Bana söyle nasıl füsûn ettin?*
Hangi hüsnünle beni kendine meftûn ettin?"
Hüseyin Hüsameddin

Hüseyin Hüsameddin, 1869 yılında Amasya'da doğdu. On yaşında hafız oldu. Rüştiyeyi birincilikle bitirdi. Bu dönemde Farsça dersleri aldı. Ardından eğitim için İstanbul'a gitti. Burada Kalenderhane Medresesi'nde eğitim gördü. Girit ve Şam'da kütüphanelerde çalıştı. Ardından gittiği Hicaz ve İstanbul'dan sonra 1895 yılında Amasya'ya döndü. Üç yıl sonra Meşihat Dairesi Askeriye Mahkemesi Mukayyidi olarak memuriyete başladı. 1901'de Surre Emini olarak Hacca gitti. Dönüşte Köprü Kazası Mahkemesi Naibi olarak tayin edildi. Bu görevi Osmancık, Niksar ve Refahiye Mahkemeleri izledi.[7] 1908 yılında *Evkaf Nezareti Kuyud-i Kadime Vakfiye Arabî Mütercimliğine* atandı. Ertesi yıl Vakanüvis Abdurrahman Şeref, Necip Asım, İbnülemin Mahmud Kemal, Ahmed Refik, Ali Mükremin Halil'in de üyesi olduğu Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliğine getirildi.[8]

Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin çalışma disiplini ona yeni görevler verilmesini sağlıyordu. O da bu görevleri esnasında kendini sürekli yeniliyor, araştırmalar yapıyor ve belgeler topluyordu. 1912 yılına gelindiğinde ismiyle birlikte zikredilecek olan *Amasya Tarihi* adlı eserinin ilk cildini tamamladı. İki yıl sonra bu eserin ikinci cildini yazdı. Maarif Nezareti, *Amasya Tarihi* adlı eseri kütüphanelere göndermek üzere Hüseyin Hüsameddin'den satın aldı ve ona Maarif nişanı vermeyi uygun gördü. Ancak Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin daha

[5] J. Deny, "Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 526-529.
[6] Abdülkadir Özcan, "Paşa", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*., C. 34, İstanbul 2007, s. 182-183.
[7] Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (1869-1939)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, 551-552.
[8] Hüseyin Menç, *Bir Kente Adanan Ömür Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yazılanlar*, Amasya 2012, s.n: yok

büyük sorunu vardı: *Amasya Tarihi*'nin üçüncü cildini bastırmak. Bu sorununu bir mektupla Amasya'da Emel gazetesinin sahibi Mehmed Sırrı Bey'e iletti. Mehmed Sırrı Bey, sitem dolu bu mektubu gazetesinde aynen yayınladı. Ardından da *Amasya Tarihi* adlı eser için abonelik kampanyası başlattı.[9]

Hüseyin Hüsameddin Efendi, kitaplarının yanında dönemin gazetelerinde de yazılar neşretti. İkdam gazetesinde "*Han*" unvanının Türkçe olduğuna dair etimolojik bir makale yazdı. "*Türkler'de Han Unvanı*" başlığını taşıyan makalesinde bilimsel bir dil kullanmaya, kaynak göstermeye dikkat etti.

Türk Dili üzerine de çalışmalar yapan Hüseyin Hüsameddin Efendi, 1926 yılında *Temel* adlı eserini neşretti. Kitap, dilbilgisi çalışması idi ve Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin Türk dili üzerindeki hâkimiyetinin açık bir göstergesi idi. Mustafa Kemal'in politikaları çerçevesinde pek çok makale kaleme almıştır. Türk Ocaklarında, Türk diline dair konferanslar vermiştir.[10]

Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin bilgisi ve çalışkanlığı Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini çekmişti. Haziran 1935'te Atatürk, İstanbul'u ziyareti esnasında kendisini Haydarpaşa Garı'nda karşılayan heyette bulunan Hüseyin Hüsameddin Yasar'ı çağırarak kendisiyle sohbet etti. Atatürk, Hüsameddin Bey'e, "*el-Hayy*" kelimesinin kökünün Türkçe olup olmadığını tartıştıklarını, bu nedenle bilgisine başvurmayı düşündüğünü söylemişti.[11]

Ömrünün sonuna kadar ilim-irfanla uğraşan Hüseyin Hüsameddin Efendi, 10 Şubat 1939'da vefat etti. Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi* adlı 12 ciltlik muazzam eseriyle tanınmış olsa da pek çok eser yayınladı. Tespit edilebilen eserleri şunlardır:[12]

Kitapları

Amasya Tarihi, Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve NuzzarınTeracim-i Ahvâli, Temel, Divân-ı Vezâret, Paşa Armağanı, Kitabü't-Tasrif (Temel Külliyatından Fiiller Hakkında Mülahazât-ı Sarfiyye), Türk Sıfatları, Türk Çavları, Nişancı Durağı, Osmanlı Meşâhiri, Türk Takvimi, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi-Lugati't-Türkiyye Çevirisi, Türk Emniyet Teşkilatı.

Makaleleri

"*Koca Mehmed Paşa*" (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sayı 37-38), "*Alâaddin Bey*" (Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S.5-6), "*Sultan Altunbaş*", (Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S.11), "*Orhan Bey'in Vakfiyesi*" (Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S.17), "*Molla Fenâri*" (Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, S. 18-19), "*Türklerde Han Unvanı*" (İkdam Gazetesi), "*Türk Dili*" (İkdam Gazetesi), "*İran'da Türkler*" (Türk Yurdu), "*Afrasyab Kimdir*" (Türk Yurdu).

Paşa Armağanı Hakkında

Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin tarihçi olduğu kadar dilci de olduğunun en iyi göstergelerinden birini teşkil eden *Paşa Armağanı* adlı eser giriş ve dört bölümden ibarettir. 68 sayfada tamamlanan eser, Hüseyin Hüsameddin'in sadece Türk dili değil Arapça ve Farsça hakkında da söz söyleme ehliyetine sahip olduğunu göstermektedir. Yine Mustafa Kemal

JHS
158
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

[9] Hüseyin Menç, *Bir Kente Adanan Ömür Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı,* s.n: yok.
[10] Feyzi Çimen, "Dîvânü Lügâti't-Türk Üzerine İlk Dizin: Dîvân Anahtarı ve Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın İlmî Kişiliği", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.1, Bahar 2013, s. 136-151.
[11] Hüseyin Menç, *Bir Kente Adanan Ömür Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı,* s.n: yok.
[12] Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (1869-1939)", s. 552.

Paşa'ya sunmayı düşündüğü eserine *Paşa Armağanı* şeklinde ustaca tevriyeli bir başlık seçmesi ise Hüseyin Hüsameddin'in dile hâkimiyetinin bir başka göstergesidir.

Eserin ne zaman yazıldığına dair herhangi bir malumat yoktur. Dolayısıyla eserin yazım tarihi üzerinden değerlendirme yapma imkânı ne yazık ki bulunmamaktadır. Bununla birlikte *Paşa Armağanı* içerisinde Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin 1926 yılında yayınladığı *Temel* adlı kitabına referans göstermesi, eserin bu tarihten sonra yazıldığına işaret etmektedir. Ayrıca "paşa" gibi bir unvanın seçilmiş olmasının nedenleri üzerinde düşündüğümüz zaman, bir takım çıkarımlarda bulunmak da mümkün olabilir. Bu noktada bizim aklımıza gelen ilk ihtimal bir tür hâmî-mahmî ilişkisi çerçevesinde Mustafa Kemal *Paşa*'nın yani Türkiye Cumhuriyetinin reisicumhuru olan *Paşa*nın ihsanlarından faydalanmak için yazılmış olabileceği ihtimalidir. Nitekim eserde bunu çağrıştıracak bir takım ifadelere yer verilmektedir: "Öteden beri bu doğru yolda giden şu Türk emekdârı pek şanlı millî kahramanlarımıza, büyüklerimize unvân olan yüksek manâlı (paşa) kelimesini lafzı, isti'mâli, manâsı, iştikakı yönünden tahlîl ederek, çözerek şu eserimi, izimi dört bölüm üzere yazub adını (Paşa Armağanı) koydum. Ulu Gazimiz (Mustafa Kemal) hazretlerinin yüksek huzûruna, bargâhına sundum." Dolayısıyla milli kahramanların ve büyüklerin yaşayan en önemli temsilcisi olan Mustafa Kemal *Paşa*'nın ulus-devletin kurucusu olarak ulus-devletin hizmetine sunulabilecek bir metni takdir etmesi ve bu bağlamda bir takım ihsanlarda bulunması oldukça mantıklıdır. Nitekim metinde "paşa" kelimesinin manalarından birinin ihsânda bulunan kişi olduğunu ortaya koyması da bu tespit ile uygunluk arzetmektedir: "Paşatmak- bir kimsenin bir uzvunu, yâhûd damarını yarub kan almak, bir âdeme atiyye vermeyi, ihsân etmeyi cezm ve imzâ etmek manâsınadır." Bu nedenle meseleye salt bu hâmî-mahmî ilişkisi çerçevesinde bakılırsa metnin paşa unvanının kaldırıldığı 1934 tarihinden önce yazılmış olması muhtemeldir. Bu bakış açısına göre ise eser 1926 ile 1934 tarihleri arasında herhangi bir dönemde yazılmıştır. Bununla birlikte bakış açısı hâmi-mahmî ilişkisinden biraz başka bir yöne kaydırılırsa meselenin hallinde daha sıhhatli bir nokta temin edilebilir kanaatindeyiz.

JHS
159
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Öncelikle şunu ifade etmek gerekmektedir: 1930'lu yılların başında Güneş-dil teorisi yeni ulus-devletin gündemini işgal eden en önemli mevzulardandır. Dolayısıyla eserine "Dünyada ilk medeniyeti, şarlığı kuran Türklerin dili bütün dillerin temeli olacak denlü eskidir" şeklinde başlayan Hüseyin Hüsameddin Efendi, bu dönemdeki genel eğilime uymuşa benzemektedir. Bu nedenle eserin yazılış tarihini 1930 ile 1934 arasına tarihlemek bir diğer mantıkî sonuç olarak görünmektedir. Fakat bu tespit ile işimiz bitmemektedir. Zira eserde "paşa" kelimesinin Türkçe olduğunun ispat edilmesi ile 1934 yılında paşa unvanının kaldırılması bilgilerini bir araya getirdiğimizde, tarih aralığını 1934 yılına daha da yaklaştırmak söz konusu olabilir.

Bilindiği üzere 26.11.1934 tarihinde ve 2590 numaralı kanun ile Osmanlı geçmişi hakkında çok yoğun çağrışımları olan paşa, ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi unvanlar kaldırılmıştır. Dolayısıyla "paşa" unvanının Türkçe olduğunu "ispatlayan" Hüseyin Hüsameddin'in, 1934 yılına doğru "paşa" unvanının Türkçe bir unvan olması hasebiyle bu unvanın kaldırılmaması gerektiğini düşünmüş olması muhtemeldir. Bu maksatla hem hâmî-mahmî ilişkisi çerçevesinde cumhur reisi olan *Paşa*'ya bir armağan kitabı yazarken hem de Türkçe olduğunu düşündüğü bir unvanın kaldırılmaması için eserini yazmış olması ihtimali vardır. Fakat eserin hem Mustafa Kemal *Paşa*'ya sunulup sunulmadığı hakkında herhangi bir malumatımızın olmaması hem de eserin içerisinde bu söylediklerimize doğrudan işaret eden bir veri bulunmaması nedeniyle bu hususta kesin bir karar vermek mümkün değildir. Bununla birlikte "Türklerin dili bütün dillerin temeli olacak denlü eskidir" gibi bir ifadeyi, Hüseyin Hüsameddin'in kesin bir dille "Türklerin dili bütün dillerin temelidir" şeklinde yazmamış olması, onun mümkün mertebe dönemin genel eğilimine uymaya çalışmakla birlikte kesin bir hükmünün olmadığını ve daha mutedil bir bakış

açısına sahip olduğunu gösterebilir. Bu nedenle topyekûn bir redden ziyade en azından Türkçe olan bir takım unvanların ya da kelimelerin muhafaza edilebileceğini düşünüyor olması bir ihtimal olarak kabul edilebilir. Yine de zikrettiğimiz gibi bunların hepsi farazî mülahazalardan öte gitmemektedir.

Eserin hangi tarihte ve niçin yazılmış olabileceğine dair yukarıda verilen malumattan sonra şimdi eserin bölümler halinde içeriği hakkında bilgi vermeye geçebiliriz. Eserin mukaddime bölümünde Hüseyin Hüsameddin Efendi, Güneş-dil teorisi eksenli bir bakış açısıyla Türkçenin medeniyet kurucu bir dil hüviyeti taşıdığını vurgulayarak bu bağlam içerisinde kısa bir Türk dili tarihi yazmıştır. Bu noktada Türkçenin özünün bozuluşunun miladı olarak Selçuklu Devleti görülmektedir. Burada gerçekten önemli bir meseleyi tespit etmekte ve Osmanlılar zamanında Türkçenin devlet kademesinde kullanıldığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte burada da kendisine bir milat belirleyerek "Frenk İbrahim Paşa" zamanında Türkçenin Türklük gibi kaba görünmeğe başladığını ve dolayısıyla "Osmanlı dili" denilen bir "karışık dil"in ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu tespitlerde Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın "Frenk" olarak nitelenmesi oldukça manidardır. Zira Türkçenin tahkir edici bir isimlendirme olarak kullanıldığı anlaşılan bir "Frenk" zamanında gözden düşmesi dönemi için oldukça tatminkâr bir açıklama biçimidir. Bundan sonra da asıl meseleyi ortaya koymakta ve bu karışık dil münasebetiyle münevverlerin, hemen bütün kelimelerin Arapça, Farsça ya da "ecnebi" kelimelerden bozma olduklarını zannettiklerini, bunlardan birinin de "paşa" kelimesi olduğunu söylemektedir. Bundan sonra metodunu ortaya koyan Hüseyin Hüsameddin, kelimeyi lafzı, isti'mâli, manâsı ve iştikakı yönünden tahlil edeceğini belirtmektedir. Bu şekilde de eserin dört bölüm şeklinde yazılmasının sebebini zikretmiş olmaktadır. Nitekim birinci bölümde "paşa" kelimesinin lafzını, ikinci bölümde isti'mâlini, üçüncü bölümde manâsını ve dördüncü bölümde de iştikakını tahlil etmiştir.

Birinci bölümde "paşa" kelimesinin "beşe" ya da "peşe" kelimelerinden gelip gelmediğini tartışmaktadır. Hem lafız hem manâ bakamından incelediği bu bölümde,"paşa"nın"beşe" kelimesinden gelmediğini ifade etmektedir. İkinci bölümde ise "paşa" unvanını sadece ehl-i seyfin değil; mülkiye, ilmiye ve sufiye ricalinden pek çok kimsenin kullandığını kaynakları ile ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu bölüm daha çok paşa unvanınınisti'mâli üzerinden kaleme alınmıştır. Üçüncü bölümde ise "hafîr" kelimesi ve "paşa" kelimesi arasındaki anlam ortaklığı üzerinden "paşa" unvanının Türkçe olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde de,"paşa" kelimesinin hakiki manâsını çözmek için iştikakını araştırmaya girişmiştir. Bu bölümde *Temel* adlı kitabında yazdığı usul ve kanunlar üzerine uzunca bir bölüm kaleme alarak kelimenin etimolojisini yapmıştır. Netice itibariyle"çoktan beri ortaya koyduğu davalarını kendisine kazandırmak için bütün kuvvetiyle dahiyâne çalışan Mustafa Kemal Paşa'ya" teşekkürlerini sunarak eserini bitirmiştir.

Böylece Osmanlı İmparatorluğunda padişahın unvanlarından sonraki en önemli unvan olan "paşa" hakkında kaleme aldığı eseri ile Hüseyin Hüsameddin, çok erken tarihlerde, önemli bir boşluğu doldurmaya gayret etmiştir. Nitekim bugün dahi böyle çalışmaların Türk akademisinde eksikliğinin hissediliyor olması Hüseyin Hüsameddin'in zamanına göre nasıl bir ilmî vukûfiyete sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hatta bugün, "paşa" unvanı hakkında bir kaç ansiklopedi maddesi dışında herhangi bir yayının olmaması, böyle mühim bir unvan hakkındaki malumatımızın kısırlığı açısından dikkat çekicidir. Unvanın tam olarak hangi dilden kaynaklandığını hâlâ bilmediğimizi ya da bu konuda bir karar vermediğimizi de hesaba katarsak meselenin önemi bir kez daha kendini belli etmiş olur. Dolayısıyla hemen hemen 80 yıl önce yazılmış bu mütevazı eserin neşri ile kavramlarımızın etimolojisinin ve tarihinin önemi hakkında küçük bir ilgi uyandırılabilirse önemli bir vazife yerine getirilmiş olacaktır diye düşünüyoruz.

JHS
160
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Son olarak eserin neşrinde takip ettiğimiz yöntem hakkında kısaca izahat vermek gerekmektedir. Hüseyin Hüsameddin, eserini yazarken oldukça sade bir dil kullanmıştır. Bunun yanında eserde Arapça ve Farsça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeler ağırlıktadır. Bu nedenle eser neşredilirken transkripsiyon harflerine ihtiyaç duyulmamıştır. Sadece, bir takım Arapça ve Farsça kelimeleri belli edebilmek için uzatma işareti konulmakla iktifa edilmiştir. Yine Hüseyin Hüsameddin'in imla işaretleri aynıyla muhafaza edilmiştir.

Kaynakça:

Akpınar, Turgut, "Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (1869-1939)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.18, s. 551-552.

Bilmez, Bülent, "*Begriffsgeschichte*'nin Babası Reinhart Koselleck (1923-2006) ve Tarih Biliminde Yenilik Arayışları", *Tarih ve Toplum*, S. 4, (2006), s. 9-44.

Copeaux, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çev. Ali Berktay), İletişim Yayınevi, İstanbul 2006

Çimen, Feyzi, "Dîvânü Lügâti't-Türk Üzerine İlk Dizin: Dîvân Anahtarı ve Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın İlmî Kişiliği", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.1, Bahar 2013, s. 136-151.

Deny, J., "Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 526-529.

Gencer, Bedri, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Lotus Yayınları, Ankara 2008.

İnan, Kenan, "Sade Nesirden Nüslü Nesire Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", *Osmanlı*, C. 8, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 293-300.

İnan, Kenan, *A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebu'l-Feth (History of the Conqueror) of Tursun Bey (1488)*, (Phd Thesis, University of Manchaster), Manchaster 1993.

Koselleck, Reinhart, *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Menç, Hüseyin, *Bir Kente Adanan Ömür Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yazılanlar*, Amasya 2012.

Özcan, Abdülkadir, "Paşa", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*., C. 34, İstanbul 2007, s. 182-183.

Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

West, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 2008.

*****

Metin

[3.Sayfa]

Türcük

Mukaddime

Dünyada ilk medeniyeti, şarlığı kuran Türklerin dili bütün dillerin temeli olacak denlü eskidir, kâ'ideleri, kuralları pek sağlam, özü pek metîn, kund olan Türk dili, henüz ne olduğu tamamiyle keşfedilememiş ve işlenmemiş pek kıymetdâr bir ma'den, .

Türklerin Âdem babası sayılan Oşnuk atamızın ilk konuşduğu Süryânî dilinin bütün 'anâsır-ı aslîyesini, temel unsurlarını özünde taşıyan Türk dili, bütün dillerin çekirdeği, tohumu olan cezre, köke mâlik, izidir.

Türk dili Selçuk ceddinin, bu Türk iline, bütün İrân ve 'Arabistân'a, Anadolu'ya hâkim, Anadolu'ya han olduğu zamâna kadar safvet-i aslîyesini yabancı dillerden süzgünlüğünü korumuş, ileriye doğru yürümüşdü.

Ne yazık ki Selçukluların İrânîlere, İrân tarihine, diline, 'Arablara ve diline hayranlığı, düşkünlüğü 'Arab ve Fârs dillerinin lisân-ı resmî, tura dili olmasına sebeb oldu. [**4**] Bu düşkünlük, Türk dilini sarsdı.

Selçuk saltanatı batdıkdan sonra Türk dili yine resmîyete girdiyse de 'Arabî, Fârisî kelimelerin nüfûzu, ötümü altında kaldı. Bununla beraber yine Türk dilinin metâneti eski safvetini gerek edebiyâtta ve gerek halk dilinde yıllarca korudu. Bu kadar tahakkümlere, istihzâlara, zorluklara karşı Türk dilinin metâneti, kundluğu, özü gibi halk dilinde –hayretlere değer bir sûretde- kendisini mükemmel denecek derecede korudu. Osmânlıcaya karşı koydu. Onu batırıncaya kadar dayandı.

Ancak Sultân Süleyman-ı Kanûnî devrinden ya'ni Frenk İbrahim Paşa'nın sadâretinden beri yavaş, yavaş şu yabancı dillerin tahakkümü, üstünlüğü altında kalan Türk dili, Türklük gibi kaba görünmeğe başladı, Osmânlı dili denilen bir halîta-i lisâniye bir karışık dil meydana çıkdı.

Bundan dolayı münevverlerimiz arasında Türkçe kelimeler 'Arabî, Fârisî ve ecnebî kelimelerden muharref, bozma olduğu kanâ'ati, înamı münevver lügatcilerimizin dimâğlarında yer etdi. Türk dili bir takım bozma kelimelerden yapılmış sun'î, düzme bir dil olduğu iddi'âsına kadar vardı.

O yanlış kanâ'ati temsîl eden, ornayan kelimelerden biri (paşa) kelimesidir. Şimdiye kadar münevver, 'âlim, fâzıl tanıdığımız erlerimizin [**5**] fikirlerini, düşüncelerini saran bu yanlış kanâ'ati ortadan kaldırmak, Türk milleti için bir borç olmuşdu. Şânlı zaferinin netîcesi, tekişi olarak Türk milletine kendi hâkimliğini, Türklüğe de sağlam bir can ve sönmez bir ışık viren büyük mürşidimiz (Ulu Gâzi) bu millî borcu ödemek zamânının gelüb çatdığını bildirdi.

Öteden beri bu doğru yolda giden şu Türk emekdârı pek şânlı millî kahramanlarımıza, büyüklerimize 'unvân olan yüksek ma'nâlı (paşa) kelimesini lafzı, isti'mâli, ma'nâsı, iştikâkı yönünden tahlîl iderek, çözerek şu eserimi, izimi dört bölüm üzere yazub adını (Paşa

JHS
162
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Armağanı) koydum. Ulu Gâzimiz (Mustafa Kemâl)* hazretlerinin yüksek huzûruna, bârgâhına sundum. Kabul, onama, şâyân[13] görürse ne mutlu.

Amasya Tarihi Müverrihi

Hüsâmeddîn

[6.Sayfa]

Birinci Bölüm

Paşa kelimesi, öz Türkçe ve yüksek ma'nâlı olduğu hâlde lafz ve ma'nâsını ihmâl edüb unutan münevver lügatcilerimizin Paşa lafzına 'âid ve zihniyet ve kanâ'atlerini gösteren rivâyetlerini önce 'arz ettikden sonra îzâh edeyim.

Pek eski lügatcilerimizden Mahmûd Kaşgarî'nin Dîvân-i Lügati'nde Oğuz Türklerinin diline 'âid pek çok lügatler olmadığı gibi (paşa) kelimesi de yoktur. Sonra gelen lügatcilerimizden ve fuzalâdan 1166 senesi Şevvâlinde vefât eden Şeyhülislâm Ebû İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi'nin Lehcetü'l-Lügati'nde de yokdur.

Daha sonra gelen sadr-ı esbak Ahmed Vefîk Paşa (Lehçe-i Osmânî) adlı eserinde diyor ki: "Paşa- es, beşe, baş vüzerâ ve ba'zı ümerâya mahsûs resmî 'unvândır. Sâbıkda ehl-i seyfe münhasır pâyelerin 'unvânı idi. Hâlâ 'askeriyede müşîr, ferîk, mîrlivâ, mülkiyede vezîr, beylerbeyi, [**7**] mîr-i mîrân, mîr-i ümerâ gibi rütbe, 'avâm-ı zebânzedî 'unvân dahi olur!" (Cild 1 sahîfe 346)

Yine eser-i mezkûrde "bâşe- beşe, sonradan paşa olmuştur!" (C. 1 s. 239) ve " beşe, bâşe n[nun]" (C.1 s. 275) n[nun] işâreti, nazar oluna dimekdir hâlbuki (bâşe) kelimesinin ma'nâsı ne olduğu yazılmamışdır. Yine meşhûr dilcilerimizden geçenlerde vefât iden esbak evkâf nâzırı Hüseyin Kâzım Bey (Türk Lügati) adlı eserinde diyor ki: "Paşa- Garb. İsim, 'unvân Türkmence beşe(!), büyük kardaş(!) eskiden (ağa) ve (beg) gibi 'unvân tekrîm olarak kullanılırdı. Âşık Beşe, Muhlis Beşe, daha sonraları ümerâya da bu 'unvân virilmişdir. Müşîr, ferîk ve mîrlivâ rütbelerini hâiz olan erkân-ı 'askeriyeye (paşa) 'unvânı virilir.

Osmânlı hükûmeti zamânında vezîr, beylerbeyi, mîr-i mîrân ve mîrü'l-ümerâ rütbelerini hâiz olanlar da (paşa) 'unvânını taşırlardı. 'Arablar (bâşâ) telaffuz ider ve cem'inde [**8**] (bâşâvât) kullanırlar. Lâlâ Paşa, Ağa Paşa gibi" (C.1 s.15 ve 16)

Ahmed Vefîk Paşa'nın düşüncesine göre (paşa) kelimesinin aslı, Fârisî olan (bâşe, beşe) kelimesidir! Sonra tahrîf idilerek (paşa) dinmiş ve resmî 'unvân olmuşdır!

Vefîk Paşa'ya göre (paşa) kelimesi isimdir. Sıfat değildir. Hâlbuki paşa kelimesi gibi 'unvânlar ve lakablar, birer sıfat-ı sâbitedir. İsim değildir. Hakan, kaan, hugan, han, kan, beg, efendi, ağa gibi bunların hepsi de Türkçe birer 'unvân olmakla beraber sıfatdır. İsim değildir.

Paşanın Fârisî sandığı (beşe) kelimesi, Türkmen dilinde neşeli, güleryüzlü, beşûş, güleç kimse ma'nâsınadır. Köylü Türkmenler arasında beşe âdam denir neşeli, güleryüzlü, gamsız, fütûrsuz kimse dimek olur. Mübâlâtsız, kayıdsız âdemlere da beşe) dinmişdir. [**9**]

'Acabâ bu ma'nâ ve isti'mâlin sır ve hikmeti nedir? Dinirse izâh ideyim. Beş- keş vezninde *Temel* kitâbımın usûlü üzere bir sîga-i iştirâkiyedir. (b) harfi kesâfet,(ş) harfi de tavassut ve iştirâk ma'nâlarını bildirir.

* Orijinal metinde kırmızı yazılmıştır.

[13] Şâyân, câyân vezninde liyâkat ma'nâsına (şaymak) fiilinin ism-i fâ'ilidir. İsm-i mefûli (şayık, şık) kelimesidir. [Hüseyin Hüsameddin'in dipnotudur.]

Beş- kesâfete, ya'ni koyuluğa, çokluğa tavassut ve iştirâk iden ma'nâ dimekdir ki neşe ve beşâşet olur. İstivâ ve müsâvât olur. İkinci ma'nâsıyla fi'l-i sâbiti (beşmek)dir.

İnsânda hâsıl olan kesâfet, herkesin bildiği üzere derd ve gamı, ızdırâb ve melâldir. Bu derd ve gama ızdırâb ve melâle tavassut ve iştirâk iden ya'ni onu ta'dîl iden ma'nâ, elbette neşe ve beşâşet, ferah ve sürûr olur. İşte buna Türk dilinde (beş) dinmişdir. Aynı ma'nâsıyla 'Arablar da beş ve beşâşet dimişlerdir.

Tercüme-i Kâmûs (C.2 s.1055) da "el-beşş- [**10]** *ba*-nın fethi ve *şin*-in şeddesiyle ve el-beşâşete- reşâşete vezninde güler yüzlü olmak. Ve letâfetle nazikâne su'âl eylemek. Ve bir kimseye gülerek cünbüş ve neşâtla ikbâl ve telakki eylemek "ve bir dost bir dosta mülâkî oldukda ferah ve meserret izhâr eylemek ma'nâsına müsta'meldir."

Beş kelimesinin Türk dilinde neşe ve beşâşet, ferah ve sürûr ma'nâsına olduğunu (beşe) kelimesi göstermekdedir. Çünkü beşe, beş kelimesinin muhtelite sîgasıdır. Beş ma'nâsına, neşe ve beşâşete, ferah ve sürûra karışan, yaraşan, lâzım gelen ma'nâ dimekdir ki elbette neşeli, güler yüzlü, mesrûr, şen ma'nâsına olur.

Kezalik (beş) kelimesinin muhtelite-i fi'liyesi (beşemek)dir. Neşelenmek, güler yüzlü olmak, derd ve gamdan tecerrüd itmek, usanmak ma'nâsına olur. Bunun ism-i mef'ûlü (beşek)dir. Usançtan hâsıl olan hamyâze, esnek, üşeniklik ma'nâsınadır. Bunı 'aynı ma'nâsıyla İrânîler alub (pâşek) dimişlerdir. [**11]**

Ferheng-i Şu'ûrî'de "pâşek- nâvek vezninde esnemek ve hamyâze ma'nâsınadır." Pâşek, Türkçe (beşek) dimekdir. Beşemek fi'linin sîga-i müzeyyelesi de (beşr, beşer)dir. Gövdesi, kıldan mücerred olan insân ma'nâsınadır.

Yine böyle (beş) kelimesinin gâlebe-i fi'liyesi (beşimek)dir. Neşe ve sürûra, ferah ve beşâşete melâl ve ızdırâba galebe iden fi'l ve hareket dimekdir. İyi huylu olmak, tahrîk itmek, insâna sürûr ve neşe virmek, derd ve gamdan, her şeyden tecerrüd itmek, kayıtsız olmak ma'nâsınadır. Buna (beşermek)de dinir.

Tahrîk itmek, neşe virmek, kayıtsız olmak ma'nâsına (beşimek) fi'linin ism-i mekân ve âleti olan (beşik) dilimizde pek müsta'meldir. Beşik- tahrîk idüb çocuğa neşe virerek uyutacak yer, âlet ma'nâsınadır.

Beşimek fi'linin sîga-i intihâiyesi (beşil)dir. [**12]** Dîvân-ı Lügat (C.1 s.329) da "beşil koy-başının tepesi ortasında aklık olan koyun ma'nâsınadır." Çünkü beşil- tecerrüdün sonuna varan nesne dimekdir ki bembeyaz olur. Sarı asma dinilen kuşa da aska, beşil denir.

Beşimek fi'linin muzâri'î, âmâr sîgası (beşir)dir. Neşe ve sürûr viren kimse, müjdeci dimekdir. Kezalik âb ve hevâsı neşe ve sürûr viren yer ma'nâsına da müsta'meldir. Süleymân Efendi Lügatnâme (s.74)sinde "beşir- Amuderya verâsında karşı cihetinde İrsarî (?) Türkmen kabilesinin meskeni" diyor.

Dikkate şâyândır ki 'Arab dilinde (beşû) kelimesi de huyu iyi olmak ma'nâsınadır. Tercüme-i Kâmûs (C. 4 s.874)da "el-beşû- *ba*nın fethi ve *şin*-i mu'cemenin sükûnuyla hoşhûy olmak ma'nâsınadır." diye yazılıdır. Bu kelime 'aynıyla Türk dilinde müsta'mel olan (beşumek) fi'linden 'ibâretdir. [**13]**

Kezalik beşul- işgüzâr, maslahatgüzâr, güzel iş yapar ma'nâsınadır. Çünkü beşul, tahrîk itmenin, neşe virmenin sonuna varan kimse dimekdir ki elbette fa'âl, işgüzâr, güzel iş yapar âdam olur.

Beşul kelimesi bu lafz ve ma‘nâsıyla ‘aynen Fârs diline girmiş Türkçe bir kelime olduğuna iştikâkı şâhiddir. Ferheng-i Şu‘ûrî (C.1 varak 175)de “beşul-kârgüzâr, maslahatgüzâr ma‘nâsınadır.”

Beşe, beşemek, beşimek kelimeleri, şübhe yokdur ki (beş) kelimesinin ürekleri, müştakları ve beşek, beşer, beşik, beşil, beşir kelimeleri de (beşemek, beşimek)fi‘llerinin ürekleridir. Eğer (beş) kelimesi, neşe ve beşâşet, ferah ve meserret, melâl ve ızdırâb ma‘nâsına olmasaydı, üreklerinde bu ma‘nâlar tecelli idemez ve anlaşılamazdı.

Beşmek-eşmek vezninde Türk dilinde iki [**14]** nesne birbirine mümâsil, benzer olmak, mu‘âdil, mu‘tedil olub bir tarafda fark ve tefâvüt olmayub müstakîm, beraber olmak, bir gencin tazeliği, kemâle irüb tam yiğit olmak, yâhûd yaşı kırka varub kararını bulmak ma‘nâsınadır.

Mehmed bin Zeyneddîn el-Menûfî (et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügatü’t-Türkiyye) adlı eserinde harf-i hemzenin if‘âl kısmında “istiva-beşti” diyor. İsteva, istivâ’, mastarından fi‘l-i mâzidir.

Tercüme-i Kâmûs (C.4 s.1017)da “el-istivâ’- ifti‘âl vezninde iki nesne biri birine mümâsil olmak. Ve i‘tidâl ma‘nâsınadır ki bir tarafda tefâvüt olmayub müstakîm olmakdan ‘ibâretdir. Bir âdemin civânlığı kemâle varmak, tamam yiğit olmakdan ‘ibâretdir, yâhûd kırk yaşına varub kararını bulmak ma‘nâsınadır.”

Şu hâlde “beşti- iki nesne biribirine mümâsil, benzer, mu‘âdil, mu‘tedil oldu. Civanın tazeliği kemâle erdi, yaşı kırka erüb karârını buldu dimekdir. [**15]**

Çünkü beşmek- kesâfete tavassut ve iştirâk itmek ma‘nâsınadır. Kesâfet, koyuluk ve çoklukdur. Koyuluğa ve çokluğa iştirâk iden fi’l ve hareket, elbette istivâ olur.

Hülâsa beşe, beşemek, beşimek, beşmek gibi ürekleri, müştakları pek açık gösteriyor ki Türk dilinde (beş) kelimesi vardır. Neşe ve beşâşet, ferah ve meserret, melâl ve ızdırâb istivâ ma‘nâlarını ifâde eder.

Binâen ‘aleyh (paşa) kelimesinin aslı (beşe) olmak ihtimâli, lafz ve ma‘nâları i‘tibâriyle yok dimekdir. Bu ihtimâl, vehmin doğurduğu bir faraziye kabilindendir. Ba‘zıları (paşa)nın aslı (peşe) [**16]** olduğunu söylemekdedirler. Süleymân Efendi Lügatnâme (s.96)sında “peşe-sivrisinek, nâmûs, gübelik” diye ta‘rîf ediyor. ‘Acaba bunun sır ve hikmeti nedir?

Temel kitâbım bunu şöyle anlatıyor: Peşe-Türk dilinde suyun irgilüb birikdiği yer, renc ve eziyet, duygusu az, bön ma‘nâlarına olan (peş) kelimesinin muhtelitesidir. ‘Arablar ‘aynı ma‘nâlarıyla (peş) kelimesini alub (feş) dimişlerdir.

Çünkü peş-bir sîga-i iştirâkiyedir. (P) harfi sıklete delâlet ider. Şu hâlde peş, sıklete tavassut ve iştirâk iden, ağırlığın ortasına, içine giren, ağırlıkla ortak olan ma‘nâ dimekdir ki suyun biriküb çoğaldığı yer olur. Renc ve eziyet olur. Ahmak, girâncân da olur.

İşte bu peş kelimesinin muhtelitesi (peşe)dir. Suyun irkilüb kaldığı yere, renc ve eziyetine, girâncân olana karışan, yaraşan, lâzım gelen [**17]** hayvân dimekdir ki elbette sivrisinek olur. Fârisîler bu kelimeyi ‘aynı ma‘nâsıyla Türk dilinden alub *şin*e bir şedde virerek kullanmışlardır.

Paşanın (beşe) kelimesiyle ma‘nâca bir münâsebeti olmadığı gibi (peşe) kelimesiyle de hiçbir münâsebeti yokdur. Paşa olan kimse, ma‘nâ i‘tibâriyle beşe olabilir. Lâkin her beşe, paşa olamaz. Hele paşa ile peşe arasındaki münâsebetsizlik pek açıkdır.

Ahmed Vefîk Paşa'nın iddi'âsına göre beşenin aslı (bâşe)dir. Paşa kelimesi, bu bâşedan tahrîf edilmişdir! Fârs dilinde başe kelimesine (pâşe)de denmiş olduğını Amasyalı (Hilmi Mehmed Çelebi bin Ebu-Yûsuf) Lügatnâmesinde şöyle yazıyor:

"Pâşe-kırgu ki atmaca dimekle meşhûrdur. Ta'rîb idüb bâşak dirler" Ferheng-i Şu'ûrî (C.1 Varak 191)de "Başe-bi-vezn-i laşe atmaca didikleri doğan, 'Arabî'de bâşak dirler." [**18]**

Tercüme-i Kâmûs (C.3 s.787)da "el-bâşak-hâcer vezninde atmaca kuşuna dinür bâşe Fârisî mu'arrebîdir!" diye yazılıyor.

Fârisîlerin (bâşe, pâşe) didikleri kuşun Türkçesi (paşak)dır. Bunu 'Arablar 'aynen alub (bâşak) dimişler ve İrânîler de alub terhîm iderek (pâşe, bâşe) diye kullanmışlardır. Binâen 'aleyh başak kelimesi (bâşe) lafından değil (paşak) Türkçesinden mu'arreb olduğunu aşağıda göreceğiz.

Cihanda var olduğu günden beri varlık içinde yaşayan Türklerin dili o kadar geniş, kasd ettikleri her dürlü ma'nâları ifâde idecek kelimeleri o kadar boldur ki kendi kahramanlarına, büyüklerine, büyük erenlerine bir kelime-i 'unvân bulmakdan hiçbir zaman 'âciz olamaz ve olmamışdır.

Türk dili o kadar dar mıdır ki Türklüğün büyük hâmîlerine, dâhîlerine karşı bunların [**19]**büyüklüğüne, dâhîliğine yaraşır bir 'unvân-ı mefharet bulamadı da Fârisîlerin lâşe-hor bir kuşun 'alemi olan (bâşe, pâşe), yâhûd gâyet mu'azzeb olan sivrisinek ma'nâsına (peşe) kelimesini alub (paşa)diye kullanmış oldığı iddi'â idilsin!.

Ahmed Vefîk Paşa, paşa 'unvânının sâbıkda ehl-i seyfe münhasır oldığını iddi'â ediyor. Hâlbuki 'ulemâdan olan nişâncılara sâbıkda (paşa) 'unvânı virildiği gibi mâliyeden yetişen defterdârlara da (paşa) 'unvânı virildiği târihen sâbitdir.

Sultân Murâd-i sânî devri evâilinde nişâncı olan Gümüşlüzâde Ahmed Paşa, bunu istihlâf iden ve Hatîb Paşa dimekle meşhûr bir nişâncı olan Bergamalı Hibetullah Paşa, bunu da istihlâf iden ve Şeyh Paşa demekle meşhûr olan Amasyalı Sa'deddîn 'Ali Paşa bin Mes'ûd vüzerâdan idiler.

Kezalik Çelebi Sultân Mehmed devrinde defterdâr olan [**20]** ve Murâd-ı sânî devrinde sadârete kadar yükselen Osmâncıklı (Hoca Mehmed Paşa) ve Fâtih Sultân Mehmed devrinde iki def'a defterdâr, mâliye nâzırı ve (Hoca Paşa) dimekle meşhûr olan (Hoca Üveys Paşa) bin Kayser de vüzerâdan idiler. Bunların hiç biri de ehl-i seyf değildi.

Hüseyin Kâzım Bey'in iddi'âsına göre "Paşa, garb" dimesinden anlaşılır ki paşa kelimesi, Avrupa dillerinden alınmış bir 'unvândır. Fakat hangi dilden alındığını söylemiyor. Gâlibâ bu husûsda kendisi de mütereddid.

Kâzım Bey paşanın ne oldığını beyân sadedinde "'unvân, Türkmence (beşe), büyük kardaş" diyor. 'Unvân oldığı herkesçe ma'lûm ise de bildirmesi lâzım gelen ma'nâsını ta'yîn idemiyor. Aslının Türkmen dilinde (beşe) oldığını iddi'â idiyor yukarıda (beşe)nin ne dimek oldığı iştikâkıyla beraber 'arz ve isbât idildi. [**21]**

Kâzım Bey'in fikrine göre (paşa, beşe) kelimesi, Türkmen dilinde büyük kardaş ma'nâsına imiş! Türkmenler ve biz Türkler büyük kardaşa (ağa) dimekdeyiz. Türkmenlerin (paşa) didikleri erenler içinde büyük kardaş olanlar da bulunabilir.

Bundan dolayı her büyük kardaşa (paşa), yâhûd (beşe) dinmesi lâzım gelmez. Şimdiye kadar ne Anadolu ve ne de Rûmili Türkleri büyük kardaşlara (paşa, beşe) dimemiş, didikleri de işidilmemişdir.

Şakâyık kitâbında ve kuyûd ve evrâk-ı resmiye de Baba İlyâs Horâsânî evlâdından (Muhlis Paşa) ve bunun mahdûmu olan (‘Âşık Paşa) ‘asırlardan beri (paşa) ‘unvânıyla meşhûrdur. Bunlara Muhlis Beşe, ‘Âşık Beşe dinmiş değildir.

Bunlar gûyâ vezîr ve emîr olmadıkları münâsebetle ‘Âşık Beşe, Muhlis Beşe dinmesi, târihen ve kayden [**22**] sâbit olmuş hakikatlere mu‘ârız bir iddi‘âdır. İstanbul’da ‘Âşık Paşa Mahallesi diye meşhûr olan koca bir semt ve mahalle, ‘Âşık Beşe didiği zâtın şöhretine mensûbdur.

‘Arabların paşaya (bâşâ) dimeleri ‘Arab dilinde (p) harfinin olmadığındandır. Yoksa paşanın aslı, (bâşâ) dimek değildir. Bununla beraber (bâşâ) kelimesi de ma‘nâlıdır. Aşağıda bu iki kelimenin ma‘nâları ve iştikâkları îzâh edilecekdir.

İkinci Bölüm

Paşa kelimesi, biz Türkler ve Türkmenler arasında isti‘mâli, pek eskidir. Vakıf kayıdlar idâresinde, mevcûd ve mukayyed olan Kirmanlı Turgud Bey’in (Receb 440) târihli vakfiyesinde (Şeyh Paşa) dimekle meşhûr olan Seyyid Şerîf Halîl Dîvânı içün Pasin kazası dâhilinde Şeyh Paşa’nın yapdırdığı Katurkösü[?] köyündeki zâviyesi mesâlihine emlâkını vakf itmişdir. Bunların içinde (Yağan Paşa)nın yapdırdığı Pulurbahal köyü [**23**] de vardır.

Bu vakf[iy]e de ‘aynen yazılan (Şeyh Paşa) ve (Yağan Paşa) birer târihî sîmâlardır. ‘Unvânları da dikkate şâyândır. Dîvân-i Lügât (C.3 s.22) da “Yağan- Fil ma‘nâsınadır.” Dîvân’da (yâğân) diye harekelenmiş olan bu kelime, Köprü kazâsında (Yığan) diye telaffuz idilmekdedir. Orada (Yığanözi) bir nâhiye adıdır.

Hükûmet-i Dânişmendiyye beylerinden ve 500 senesi ricâlinden (Tursan Paşa) ve diğer meşâyihden (Şeyh Tursan Paşa) da meşhûr erenlerdendir. Bunların Niğde ve Kayseriye dâhilinde hayrât ve vakfı vardır.

630 ricâlinden ve tarîkat şeyhlerinden (Pir Es‘ad Paşa) da Konya erenlerinden bir zâttır. Konya’da zâviyesi, vakfı vardır. 712’de Amasya’da Mes‘ûdiye hânkâhı şeyhi olan Muhlis Paşazâde (‘Âşık Paşa)da kibâr-ı fuzalâ ve ‘ulemâdan idi. [**24**]

Vakıf kayıdlar idâresinde mevcûd ve mukayyed olan Orhan Gâzi’nin zevcesi Esberce[Asborca] Hâtûn’un 723 târihli vakfiyesinde Osmân Gâzi’nin vezîri (‘Alâaddîn Paşa) ‘unvânıyla mezkûr olub meşâhîr-i ‘ulemâdan oldığı yazılıdır.

Gûyâ bu ‘Alâaddîn Paşa, Osmân Gâzi’nin oğlu ve Orhan Gâzi’nin büyük kardaşı olan (‘Alâaddîn Bey) imiş! Türkmen dilinde büyük kardaşa (paşa) dinirmiş de Orhan Gâzi’nin büyük kardaşına (‘Alâaddîn Paşa) dinmiş!

Bu bir hurâfedir ki Osmânlı vekâyi‘-i târihiyesini yazan ba‘zı müverrihler dermeyân etmişlerdir. Lügatci Hüseyin Kâzım Bey de bu hurâfeye kanmış görülür.

Hâlbuki Osmân Gâzi’nin büyük oğlu (‘Alâaddîn Bey) dimekle meşhûr olan bir emîr-i kebîrdir. Vakıf kayıdlar idâresinde mevcûd olan mîr-i müşârün-ileyhin 733 târihli vakfiyesinde (Emîr-i Kebîr ‘Alâaddîn Big) ‘unvânıyla yazılıdır. [**25**]

Osmân Gâzi’nin vezîri olan (‘Alâaddîn Paşa) da bu zâtın hafîdi (Mahmûd Çelebi)nin yanımda mahfûz olan imzâsıyla sâbit oldığı üzere (Ahi ‘Alâaddîn Paşa) ibn Kemâl’dir. Zâten Esberce[Asborca] Hâtûn’un vakfiyesinde bu (‘Alâaddîn Paşa) Osmân Gâzi’nin oğlu oldığına dâir sarâhat yokdur.

748'de vefât eden Sivas hükümdârı Eretna Bey'in zevcesi ve Emîr Şeyh Hasan Bey'in kerîmesi (Süli Paşa)dır. Kayseriye'de kâin mezâr taşında bu 'unvânıyla mahkûkdur. Görülüyor ki (paşa) 'unvânı yalnız erlere münhâsır bir lakab değildir.

761 tarihinde Orhan Gâzi'nin vezîri olan (Sinanüddîn Yûsuf Paşa) bin Muslihuddîn Mûsa da (Sinân Paşa) dimekle meşhûr ve fuzalâdan oldığı Orhan Gâzi'nin 761 târihli vakfiyesinde yazılıdır.

783 târihinde vefât eden ve yirmi iki yıl kadar Amasya'da hükûmet iyleyen (Hâcı Şadgeldi Paşa) bin Hâcı Kutlu [**26]** şâhın bu 'unvânı seng-i mezârında mahkûk ve (Bezm û Rezm) adlı târihinde 'aynen bu 'unvânıyla mezkûrdur. Bu zâtın kerîmesi (Safâ Paşa) da vakıf kayıdlar idâresinde mevcûd olan kaydında bu 'unvânıyla yazılıdır.

Yıldırım Sultân Bâyezîd ile şehzâdesi Çelebi Sultân Mehmed'e hekîmbaşı olan, vezîr ve beylerbeyi olmayan fuzalâdan Aydınlı (Hâcı Paşa) ve topal Timur'un ahfâdından Uluğ Bey'in hocası olan Kâdızâde-i Rûmî dimekle meşhûr Burusalı (Mûsâ Paşa)nın tercüme-i hâlleri Şakâyık kitâbında bu 'unvân ile yazılıdır.

824'de Amasya ve Lâdik'de mekteb ve çeşme gibi hayrât yapdıran ve emlâkını bu hayrâtın mesâlihine vakf iden (Hüsnü Paşa) ile (İhsân Paşa) Hâcı Şâdgeldi Paşa'nın vezîri (Osmân Paşa) bin Sülemiş Bey'in kerîmeleri oldığı görülen vakfiyelerinden anlaşıldı. Bu vakfiyeleri Bâb-ı 'âlî mahzen evrâkında bulundu.

859'da vefât eden Amasya kâdısı Mu'allimîzâde(?) [**27]** ('Abdurrahman Çelebi) bin Mehmed Şâh (Hâcı Paşa) demekle meşhûr olduğu gibi Osmânlı İmparatorluğu tarafından alınmış olan Konya'nın ilk kâdısı (Tâceddîn İbrahim Çelebi) bin Muhsin Çelebi de (Kâdı Paşa) dimekle meşhûr idi.

Türk mîrlivâlarından olan meşhûr Turhan Bey'in pederi (Paşa Yiğit Bey) demekle meşhûr olduğu gibi Amasya a'yânından olan (Tura Paşa) bin 'Ali Çelebi de beylerbeyi olmayan erenlerdendir.

Kezalik 'ulemâdan Edirne müftüsü Hızırbeyzâde (Ya'kûb Paşa) ve Burusa müftisi olan birâderi (Ahmed Paşa) ve 926'da Amasya müftisi iken vefât eden (Giyaseddîn İbrahim Çelebi) bin Mahmûd Çelebi de (Paşa Çelebi) dimekle meşhûr oldukları Şakâyık kitâbında yazılıdır.

Hulâsâ 440 sene-i hicrîyyesinden 940 târihine kadar Anadolu ve Rûmili'nin muhtelif yerlerinde ve şehir ve kasabalarında seyfîye, mülkîye, 'ilmîye, sûfîye [**28]** ricâlinden 'âlim, 'âkil, müdebbir olan pek çok erenlere, hatta bu sıfatlarla meşhûr olan kadınlara (paşa) 'unvânı virilmiş olduğu muhakkakdır. Bunların hiç biri de (beşe)likle meşhûr değildir.

Osmânlı İmparatorluğu'nda (paşa) kelimesinin vüzerâya ve sonra beylerbeyilere ve Sultân Mahmûd-ı sânînin 'asr-ı evâhirinde mîrlivâlara 'unvân-ı resmî olması birinci Osmân Gâzi'nin vezîri (Ahi 'Alâaddîn Paşa) nın paşa 'unvânıyla Türkler arasında meşhûr olmasından neşet etdiği anlaşılır.

Çünkü Osmân ve Orhan Gâzilerin devr-i saltanatlarında beylerbeyi olan ('İzzeddîn Bey) ve (Kara 'Ali Bey) gibi zevâta (paşa) dinmediği hâlde birinci Sultân Murâdın devrinde beylerbeyi olan (Sungur Paşa) ve Lâlâ (Şahin Paşa) bin 'İzzeddîn Bey (Paşa) 'unvânıyla meşhûr olmuşlardı.

Şu hâlde ibtidâ vüzerâya ve sonra beylerbeyilere [**29]** resmî 'unvân olan (paşa) kelimesi, on 'asırdan beri Türkler ve Türkmenler arasında pek müsta'mel olub öz Türkçe olduğu isti'mâlen muhakkakdır. Bunların da hiç birine (beşe, bâşe, peşe) dendiği işidilmiş ve kayd edilmiş değildir.

(Üçüncü Bölüm)

Paşa kelimesinin tâm ve lügavî ma‘nâsını lâyıkıyla tenvîr edecek bir eseri çok araştırdım. Bir dürlü bulamadım. Ancak Bâyezîd Câmi‘i derûnunda Veliyyüddîn Efendi kütübhânesinde yalnız bir nüshası bulunan (Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügatü’t-Türkiyye) adlı eserde bulabildim.

Bu eserde “hâfir- toynak, bâşâ” yazılıdır. Şu gâyet kısa olan ta‘rîfi tercüme itmek için (hâfir) kelimesinin ma‘nâsına dikkat edelim. Şübhe yokdur ki hâfir, ‘Arabca bir ism-i fâ‘ildir. Benim ta‘bîrim üzere sıfat-i fâ‘iliyedir. Müştak olduğu masdarı (hafr) kelimesidir. [**30]**

Tercüme-i Kâmûs (C.2 s.266) da “el-hafr- *ha*nın fethi ve *fa*nın sükûnuyla mutlakâ bir nesnenin içini eşub kazmak ve çukurlatmak ma‘nâsınadır. Ve hayvânı kesret-i a‘mâl, yâhûd kesret-i sulb sebebiyle arıklatmak ma‘nâsına müsta‘meldir ki gövdesi çukur, çukur olur. “Ve ‘Arablar meselâ Zeyd’in umûr ve ahvâline ıttılâ‘ içün gereği gibi tecessüs ve teftîş eyledi diyecek yerde hafara sera Zeydin dirler. Ve hafr bir şeyin ötesine kesb-i ıttılâ eylemek ma‘nâsına müsta‘meldir.”

Şimdi bu ma‘nâları ifâde eden hafrın ism-i fâ‘ili, sıfat-ı fâ‘iliyesi (hâfir) oldığına binâen hâfir-yerin içini eşub kazan ve çukurlatan ma‘nâsına olub hayvânların yeri eşub kazan ve çukurlatan tırnağı ma‘nâsına müsta‘meldir. İşte bunun Türkçe karşılığı (toynak)dır.

Yine Tercüme-i Kâmûs (C.2 s. 268) da el-hâfir-ism-i fâ‘ildir. Seyr ve ‘adüvvünde[?] yeri hafr eylediğiçün [**31]** dâbbenin tırnağına ıtlâk olundu. Ba‘dehu rükn-i a‘zamı olmak hasebiyle dâbbenin kendisine ıtlâk olunur. Niteki deve kısmına huff ve çatal tırnakluya zılf ıtlâk olunur.”

Süleymân Efendi Lügatnâme (s.129)sinde “toynak-tarak, hâfir, tırnak, tufr, toyak, nâhûn, süm” diye ta‘rîf etmişdir. Tufr, sehv-i müretteb olub (zufr) demekdir.

Tarak-davar, sığır, geyik gibi hayvânların çatal tırnağı ma‘nâsınadır. Bu gibi hayvânların hepsine birden (tavak) da denir. Bunlar yalnız koyun, keçi gibi hayvânlara (tavar, davar) ve mecmû‘una (mâl) da denir.

Toyak-sıfat-ı mef‘ûliyedir. Terbiye ve te’dîb etmek ma‘nâsına (toyamak) fi‘linin ism-i mef‘ûlüdür. Terbiye ve te’dîb edilmiş, döğülmüş olan kimse demekdir. Bunun muhtelitesi (toyka)dır. Te’dîb ve [**32]** darb edecek âlet, değnek ma‘nâsınadır. Buna Amasya ve havâlisinde (toyaka) denir ki (toyka) demekdir. Bunun temeli, ‘acemî ma‘nâsına (toy) kelimesidir. ‘Acemîye lâzım gelen te’dîb ve terbiyedir.

Toyak-toyamak fi‘linin ism-i âletidir. Terbiye ve te’dîb idecek, yeri döğecek âlet demekdir ki hayvânların tırnağı ma‘nâsına müsta‘meldir. Bu tırnak, ister çatal olsun, isterse at tırnağı gibi bütün olsun.

Hâfir-hafrın bir sıfat-ı fâ‘iliyesidir. Bir nesnenin, yâhûd bir kimsenin umûr ve ahvâline, işlerine ve güçlerine ıttılâ‘ için gereği gibi tecessüs ve teftîş iden, bir nesnenin künhüne ve müntehâsına muttali‘, vâkıf olan ve nüfûz iden kimse ma‘nâsınadır. İşte bunun Türkçe karşılığı da (başa, paşa)dır. [**33]**

Paşa kelimesi, şu ma‘nâsıyla Mısır Türkleri arasında pek müsta‘meldi. Mısır Türkleri (paşa) kelimesini şu ma‘nâsıyla kullanmasaydılar, tabî‘î mü’ellif bunu bilemez ve yazamazdı. Mü’ellifin bu cümlesi, paşa kelimesinin Mısır Türkleri arasında bu ma‘nâsıyla isti‘mali pek meşhûr oldığını anlatmış oluyor.

Amasyalı Deşîşî Mehmed Çelebi Fârs dilinin lügatlerine mahsûs (Lügat-i Deşîşîyye) adlı eser-i meşhûrunda diyor ki: “Başa- vezîr-i düstûr ve sâhib [**34]** ma‘nâsına ve atmaca kuşu

rükbe şikârîlerdendir-başe ma'nâsına ki ta'rîb edüb başak derler."(varak 10) Nur-ı Osmâniye Kütübhânesinde.

Halebli Şu'ûrî Efendi (Ferheng-i Şu'ûrî) denilen eser-i matbû'unda diyor ki: "paşa- vezîr ve vâli ve vekîl-i devlet. Ve dahi atmaca doğan ma'nâsına ki başe dahi derler." (C.1 varak 222)

Şu iki Türk mü'ellifinin paşa kelimesine verdikleri birinci ma'nâ, paşanın ma'nâ-yı mevzû'u değil, ma'nâ-yı resmîsidir. O zaman vâliler, vezîrler, başvekîller (paşa) 'unvân-ı resmîsini taşıdıkları münâsebetle (paşa) kelimesi, vezîr, düstûr-ı mükerrem, sâhib-i devlet ma'nâsına zan edilmişdir. Başe, paşe kelimeleri de tuyûr-ı cârihadan atmaca ma'nâsınadır. Ancak paşa değildir.

Şâyân-ı hayretdir ki biz Türkler, 'asırlardan beri atalarımızın, dedelerimizin kullandıkları (paşa) [**35]** kelimesinin şu yüksek ma'nâsını unutub başda en münevver bildiğimiz lügatçilerimiz olduğu hâlde bu kelimeyi (beşe, peşe, bâşe)den tahrîf idilmiş, bozma ve düzme bir kelime olduğunu iddi'âya kadar varmışlardır. Fârisî olduğunu iddi'â da cabadır.

Şu tafsîlât pek açık gösteriyor ki öteden beri Türklerin, Türkmenlerin gâyet eke, zeki, fatîn, müdebbir, mütecessis, her şeyin künhüne vâkıf, 'âkil olan zevâta kadın olsun, erkek olsun (paşa) 'unvânını verdikleri âdemler, paşanın ma'nâsı gibi pek yüksekdi.

Dördüncü Bölüm

Tuhfe mü'ellifinin (paşa) kelimesine verdiği şu yüksek ma'nâ, bir hakîkat-i lugavîyedir. Paşanın ma'nâ-yı mevzû'udur. Bununla beraber öz Türkçedir. Deşîşî ve Şu'ûrî efendilerin zan etdikleri gibi Fârisî ve 'Arabî ve Hüseyin Kâzım Bey'in iddi'âsı gibi garbî değildir. [**36]**

Lügât-ı Fârisîye kitâplarında yazılması (paşa) kelimesinin Fârisî olmasını icâb etmez. Bununla beraber Burhân-ı Kât'ı, Lügat-ı Sâmî, Ferheng-i Nâsırî gibi Fârisî mü'elliflerin eserlerinde (başa, paşa) kelimesi yokdur.

Paşa kelimesinin şu hakîki ma'nâsını etrâfıyla anlamak için iştikâkını bilmek, bu kelimeyi tahlîl etmek, çözmek lâzımdır. Türkçe kelimelerin ve harflerin ma'nâlarını ve bütün teşkîlâtını anlamak ve anlatmak için yedi yıl uğraşub te'lîfine muvaffâk olduğum (Temel) adlı eserimde yazdığım usûl ve kavâ'id üzerine (paşa) kelimesini çözelim.

Paşa kelimesinin cezri, kökü (pa) ve özü, çekirdeği, ya'ni birinci harfi de (p) dir. Benim keşf ve istihrâcıma, bulduğuma göre (p) harfi, konsonî sıklete ve (a) harfi, voyyeli de ihtilât ve lüzûma delâlet eder.

Sıklet Türkçe ağırlık demekdir. İhtilât, karışmak, karışma ve lüzûm da uyma, yaraşma demekdir. [**37]** Şu hâlde pa- bir kökdür. Ağırlığa, sıklete karışan, yaraşan, uyan ma'nâ demekdir ki sevâd olur. Sevâd, 'Arab dilinde zulmet ve kesret ma'nâsını ifâde ider. Karanlık, çokluk demekdir.

Çünkü zulmet, sıkletin, ağırlığın lâzımı, uyanı olduğu gibi kesret, çokluk da sıkletin lâzımıdır. Ağırlık, karanlığı ve çokluğu icâb eder. Karanlık ve çoklukda ağırlık vardır. Bunların her ikisine birden 'Arab dilinde (sevâd) denir. Tercüme-i Kâmûs'da sevâd, siyâh levn ma'nâsına olduğu gibi kesîr ve kesret ma'nâsına da olduğu yazılmışdır. (pa) kökünün sevâd ma'nâsında olduğu bütün müştaklarından, üreklerinden anlaşılır.

Bu kökün üreklerinden biri de (paşa) kelimesinin aslı, tümü, temeli olan (paş) kelimesidir. Türk (paş) kelimesi- cerâhat, hıfz ve sıyânet, perâkende ve perîşân, şâyi' ma'nâlarına müsta'meldir. [**38]**

JHS
170
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Paş- cerâhat, yara, yarılmış ve kanamış olan yer ma‘nâsınadır. Dîvân-ı Lügât (C. 3, s. 112)da “baş-re’s ma‘nâsınadır. Baş-cerâhat, yara ma‘nâsınadır.” diye yazılıdır.

Uygur Türklerinin dilinde (p) harfi yokdur. Bunun için re’s ve cerâhat ma‘nâsına (baş) demişlerdir. Dîvân-ı Lügât’in lügatleri ekseriyetle Uygur Türklerinin arasında kullanılan kelimelerden ‘ibâretdir.

Lâkin Oğuz Türklerinin dilinde (b, p) harfleri tefrîk idilmiş, ayrılmışdır. Re’se- (baş), yaraya (paş) denir. Bar-par, bas-pas gibi çünkü Oğuz dilinin fesâhat ve belâgatı, Dîvân-ı Lügât mü’ellifinin de müsellemidir bununla beraber (baş) kelimesi de cerâhat ma‘nâsını bildirir.

Paş- hıfz ve sıyânet ma‘nâsınadır. Ayağını bir takım tehlikeli şeylerden hıfz ve sıyânet eden [**39]** ayakkabıya atalarımız vaktiyle (başmak) dirlerdi. Dîvân-ı Lügat (C. 1, s. 288) da “başmak-Oğuz dilinde ayakkabı ma‘nâsınadır.” diye yazılıdır. Süleymân Efendi Lügatnâme (s. 69) sinde “başmak-na‘leyn, ayakkabı” diyor.

Çünkü paş-hıfz ve sıyânet, saklayub koruma ma‘nâsınadır. Mak, dilimizde tesbît edatıdır. Başmak, hızf ve sıyâneti tesbît eden nesne demekdir ki sevâd ve zulmet esnâsında en ziyâde koruması lâzım gelen ayak ve ayağı tehlikeden koruyan, setr eden de ayakkabıdır. İşte buna (paşmak) denir. Bu kelime delâlet eder ki (paş) kelimesi hızf ve sıyânet ma‘nâsınadır. İrânîler bunu alub ‘aynı ma‘nâsıyla (pas) demişlerdir.

Paş-müteferrik, perâkende, perîşân ma‘nâsınadır. Türk dilinde (paşımak) saçmak, dağıtmak, her tarafa serpmek, perîşân etmek ma‘nâsınadır. Buna [**40]** (başımak) da denmişdir. Çünkü paşımak- perîşân manâsına (paş) kelimesinin gâlibe fi‘lidir. Paşe galebe iden fi‘l demekdir ki perîşân etmek ma‘nâsına olur.

Paşımak fi‘linin ism-i mef‘ûlü (paşık, başık)dır. Perîşân idilmiş, saçılmış, dağıtılmış olan nesne ma‘nâsınadır. Bunun muhtelisesi (paşka, başka)dır. Dilimizde başka- ayrı, gayrı, diğer, cüdâ, tefrîk ma‘nâsına müsta‘meldir. Süleymân Efendi de Lügatnâme (s. 69)sinde ‘aynı ma‘nâsıyla ta‘rîf etmekdedir.

Başka kelimesi delâlet ediyor ki Türk dilinde saçmak, perîşân etmek ma‘nâsında (başımak, paşımak) lügati vardır. İşte bunun tümü, temeli perîşân ma‘nâsına (paş)dır. İrânîler bunu alub ‘aynı ma‘nâsıyla ve gâlibe sîgasıyla (pâşîden) demişlerdir ki (paşımak) demekdir.

Burhân-ı Kât‘ı’da “pâş-maş vezninde [**41]** olub perîşân, perâkende, dağınık ma‘nâsınadır.” ve “pâşîden-saçmak, dağıtmak, serpmek ma‘nâsınadır.” (s. 130) Tercüme-i Burhân-ı Kât‘ı. İşte bunun temeli Türkçe (paş) kelimesinden ‘ibâretdir.

Paş-şâyi‘, her tarafa dağılmış olan ma‘nâsına müsta‘meldir. Bunu da ‘Arablar alub ‘aynı ma‘nâsıyla (fâş) demişlerdir. Dilimizde bu ma‘nâsıyla müsta‘mel olan (fâş) kelimesidir. Türk ilinde (paş) kelimesi kullanılır.

Süleymân Efendi Lügatnâme (s. 294)sinde (yaş) kelimesinin taze, genç, civân ma‘nâsına olduğunu isbât için (Mahdûm Kulu) adlı Türk şâ‘irinin şu beytini istişhâd etmişdir. “Eğer pîrsin vü geryaş/sırrıng halka kılma paş”[.]

Paş kelimesinin burada şâyi‘, fâş ma‘nâsına olduğu meydandadır. Paşın üçüncü ma‘nâsıyla dördüncü ma‘nâsı pek yakındır. Ancak üçüncü ma‘nâ, [**42]** her müteferrik ve perâkende nesnede, dördüncü sırların fâş olmasında kullanılır.

Paşa kelimesi şu dört ma‘nâsıyla (paş) kelimesinin muhtelite sîgasıdır. Temel kitâbımda yazdığım vech üzere Türk dilinde her kelimenin bir muhtelite sîgası, emir kibi, bir de gâlibe sîgası, utan[?] kibi vardır.

Meselâ: Sar kelimesinin muhtelitesi (sara, sare) ve gâlibe sîgası (sari, sarı)dır. Kay kelimesinin muhtelitesi (kaya) ve gâlibesi (kayı)dır. Sin kelimesinin muhtelitesi (sine) ve gâlibesi (sini)dir. Kil-kile ve kili, yak-yaka ve yakı gibi.

Paş kelimesinin muhtelitesi (paşa) ve muhtelite fi'li yaşamak vezninde (paşamak)dır. Gâlibesi de (paşı) ve gâlibe fi'li taşımak vezninden (paşımak)dır. Bu eserimde yalnız muhtelite sîgalarını arz ve îzâh edeceğim.

Paşa- bir sıfat-ı sabite, eferik[?] çavdır. [**43]** Paşın birinci ma'nâsıyla cerâhata karışan, yaraşan, lâzım gelen kimse demekdir. Milletin yaralarını sarub onultan, cerâhati tedavi ederek iyileştiren hekîm müdâvî mizâc-âşinâ olan zât olur ki buna Türk dilinde (paşa) denmişdir.

Paşa- ikinci ma'nâsıyla hıfz ve sıyânete, saklayub korumaya karışan, yaraşan, uyan, lâzım gelen kimse demekdir. Milleti mühlikelerden, felâketlerden saklayub koruyan, fenâlıklarını örten muhâfız ve hâmî-i millet olan zât olur. Buna da (paşa) denir.

Paşa- üçüncü ma'nâsıyla müteferrik, perişân, perâkende şeylere karışan, yaraşan, uyan, lâzım gelen kimse demekdir. Devlet ve milletin umûr ve mesâlih-i müteferrikasını, perişân işlerini cem' ve tesviye ve rü'yet eden, milleti toplu bir hâlde yaşatan zât olur. Buna da (paşa) 'unvânı verilir.

Paşa- dördüncü ma'nâsıyla şâyi' olan şeylere [**44]** karışan, yaraşan, uyan, lâzım gelen kimse demekdir. Millet efrâdının arasında ortaya çıkan her dürlü esrâr ve erâcîfi, milletin her dürlü ahvâl ve etvâr ve harekâtını gereği gibi tecessüs, teftîş ve tefahhus ve bunlara kesb-i ıslâh eden, gâyet 'âkil, basiretkâr, mütecessis, müdebbir, uyanık zât olur. İşte böyle dâhîler de paşa 'unvânıyla yâd olunur.

Tuhfe mü'ellifi Mehmed b. Zeyneddîn el-Menûfî işte böyle yüksek ma'nâları anlatmak için "hâfir-bâşâ"diye ta'rîf ve paşanın lügatçe ma'nâsını izâh etmişdir. Binâen 'aleyh: Bu yüksek ma'nâlar, paşa kelimesinin birer ma'nâ-yı mevzû'udur. Ma'nâ-yı lâzimesi değildir.

Buracıkda şunu da 'arz edeyim ki (baş) kelimesi de re's, cerâhat ma'nâlarını ifâde eder çünkü (b) harfi, konsonî kesâfet ve (ba) da ahz ve sıklet ma'nâlarını vermekdedir. [**45]**

Baş- bir sîga-i iştirâkiyyedir. Ahz ve sıklete tavassut ve iştirâk eden, almanın ve ağırlığın ortasına girüb onlara ortak olan ma'nâ demekdir ki re's de olur. Cerâhat da olur.

Baş, gövdenin ağırlığını gösteren ve gövdeyi idare eden bir 'uzv-ı mühimdir. Cerâhat, ağırlığın, ya'ni toplu olan bir 'uzvun ortasına girüb orayı alan, yaran, aldığını bildiren bir yaradır.

Bu ma'nâlarıyla başın muhtelitesi de (başa)dır. Başın birinci ma'nâsıyla re'se karışan, yaraşan, uyan, lâzım gelen kimse demekdir ki elbetde 'âkil, müdebbir, basiretkâr, büyük ve bütün gövdesinin mensûb olduğu millet ve devletin her dürlü ahvâline muttali' zât olur.

Kezalik başa- başın ikinci man'âsıyla cerâhate karışan, yaraşan, uyan, lâzım gelen kimse demekdir ki elbetde yarayı sarub onultmağa çalışan, tedâvi ederek iyileşdiren hekîm, mu'âlic, çâresâz, [**46]** mizâc-âşinâ, vâkıf-ı umûr demek olur.

Paş kelimesinin birinci ma'nâsıyla muhtelite fi'li (paşamak)dır. Cerâhate karışan fi'l ve hareket demekdir ki elbetde, cerh etmek, yaralamak, yarmak, kertmek ma'nâsına olur. Bunların hepsi de cerâhate, yaraya karışan hareketlerdir.

Dîvân-ı Lügât (C. 3, s. 198)de "ol yağacığ başadı denir, o kimse ağacı gidüb yardı, yaraladı, kertdi, parçaladı, kertikler yapdı, demek olur. Kezalik başka şeyleri yarub kertdi,

çetleler, kertikler, parçalar yapdı demekdir. Başar, başamak.” yazılıdır. Buna dilimizde (paşamak) denir.

Türklerden ba‘zıları cerh etmek, yaralamak ma‘nâsına (yaşlamak) demişlerdir. Ebû’l-Kâsım Ahmed ibn Mehnâ Hilye (s. 107)sinde “ceraha-başladı” diyor. Başladı-cerh etdi, yaraladı, [**47]** yardı demek olur. Paşladı demekdir.

Şâyân-ı dikkatdir ki ‘Arablar da bu ma‘nâsıyla (paş) kelimesini muhtelitesindan alub (el-fa’) demişlerdir. Tercüme-i Kâmûs (C. 1 s. 75)da “el-fa’- *fâ*nın fethi ve *sin*in sükûnuyla libâsı yırtub pârelemek ma‘nâsınadır ve değnekle arkaya urmak ma ’nâsınadır.”

Paşın ikinci ma‘nâsıyla muhtelitesi (paşamak)dır. Hıfz ve sıyânete, saklayub korumaya karışan fi‘l ve hareket demekdir ki bir nesneyi hıfz ve sıyânet etmek, korumak, bir nesnenin üstünü örtüb kapamak, örtmek ma‘nâsına olur. Bunun isbâtı aşağıda gelir.

Üçüncü ma‘nâsıyla muhtelitesi yine (paşamak)dır. Müteferrik, perîşân şeylere karışan fi‘l ve hareket demekdir ki biribirinden ayrı şeyleri bir yere cem‘ edüb toplamak, biribirinin üstüne yığmak, bir yere vaz ve isnâd eylemek ma‘nâsına olur. [**48]**

Dîvân-ı Lügât (C. 3, s. 198)da “kezalik ol yağacığ başadı denir, müteferrik, dağınık ağacları bir yere toblayub biribirinin üstüne vaz‘ ve isnâd ederek yığdı, yığın yapdı demek olur. Başar, başamak” yazılıdır.

Dördüncü ma‘nâsıyla muhtelitesi de (paşamak)dır. Şâyi‘ olan nesneye, şuyû‘a karışan fi‘l ve hareket demekdir ki sır şâyi‘ olmak, bir nesne ortaya çıkmak, şuyû‘ bulmak, her tarafa dağılub sirâyet etmek, işâ‘a eylemek ma‘nâsınadır.

Kezalik her tarafa yayılmış olan şeyleri tedkîk ve tefahhus ederek her dürlü esrâr ve ahvâle gereği gibi muttali‘ olmak ve yine bir kimse kendi iyiliklerini sayarak ve fahr ve mübâhât etmek, öğünmek, böbürlenmek, büyüklenmek ma‘nâsına da olur. Kendini fâş etmek demekdir.

Dîvân-ı Lügât (C. 2, s. 188) da “koy tağka başlandı denir, koyun sürüsü dağa doğru [**49]** yayıldı, dağıldı demek olur.” Bundan anlaşılır ki Uygur Türkleri bir nesneyi dağıtmak, perîşân etmek, tefrîk ve işâ‘a eylemek ma‘nâsına (paşlamak, başlamak) demişlerdir. Buna (paşamak)da denir.

Dîvân’ın yine bu sahîfesinde “er işka başlandı denir, er işe mübâşeret etdi. İşi meydâna çıkdı. Gizli işleri âşikâr oldu demek olur.” Bu ikinci cümlesinden de anlaşılır ki paşlamak bir işi tedkîk ve tefahhus iderek meydâna çıkarmak ma‘nâsınadır. Buna da (paşamak) denir.

Paşamak fi‘lini üçüncü ma‘nâsıyla ‘Arablar alub (feş’) demişlerdir. Tercüme-i Kâmûs (C. 1 s. 75)da “el-feş’-*fâ*nın fethi ve *şın*ın sükûnuyla ululanmak, fahr ve zehv ma‘nâsınadır.” ve “el-tefeşşu’- şin-i mu‘ceme ile tefe‘ül vezninde tefeşşu’ lafzında lügatdir ki bir maraz cümleye yayılub şâmil olmak ma‘nâsınadır” buna da paşamak denir. [**50]**

Kezalik (baş) her iki ma‘nâsıyla muhtelitesi (başamak)dır. Başe karışan fi‘l ve hareket dimekdir ki baş olmak, büyümek, cerh etmek ma‘nâsına olur. Bu ma‘nâları aşağıda gelen müştakları gösterecekdir.

Temel kitâbımın meydâna çıkardığı usûl üzere Türk dilinde mevcûd olan şu beş fi‘lin ma‘nâlarını daha iyi kavrayabilmek, Temel’in tutduğu usûlün sıhhat ve isâbetini daha ‘ilmî bir sûretde takdîr ve teslîm idebilmek için müştaklarını, üreklerini ‘arz ve îzâh edeyim.

Paşab-çalab vezninde bir sîga-i mükessefedir. Gece bekcisi ma'nâsınadır. Buna 'acemâne (pâşeb) de denmişdir. Hüseyin Kâzım Bey (Türk Lügati) adlı eserinde diyor ki: "pâşeb- Çağatay, (bayşeb. Gece beyi), Hive ta'bîri, isim, gece bekcisi." (C. 1, s. 16)

Türk dili hakkında münevverlerimizin fikir ve zihinlerini 'Arab ve 'Acem lisânları o kadar fenâ sarmışdır ki nerede [**51]** güzel bir Türk lügati görseler, tereddüd etmeksizin 'Arab ve 'Acem dillerinden alınub tahrîf idilmiş olduğunu ortaya atarlar. O lügati Türk diline bir dürlü mâl edemezler.

İşte bir numûnesi. Kâzım Bey'in fikrince gece bekcisi ma'nâsına olan (paşab) kelimesini (paşeb) denmesine bakub Fârs diliyle (bây-şeb) kelimesinden galat, bozma, düzme göstermişdir.

Hâlbuki bu düşüncede üç dürlü isâbetsizlik gözlere çarpar. 1- Paşab kelimesi iştikâkından pek açık görülür ki öz Türkçe'dir. Muharref, bozma bir nesne değildir.

2- Bay kelimesi zengin ma'nâsına öz Türkçe'dir. Emîr ma'nâsına olmadığı gibi Fârisî de değildir. Binâen 'aleyh: (bây-şeb) terkîbi câiz olduğı takdîrde gece zengîni demek olur. Bununla gece bekcisi arasında ne münâsebet olduğu anlaşılamaz.

3- Türkçe olan (bay) kelimesinin Fârisî olan [**52]** şeb kelimesine izâfeti kâ'ideten câiz değildir. Mîr Hamza Nigâri Efendi'nin "Köşk-i nigârım ücedir öylekim/künküre-i 'arş ayağındadır" beytine benzer. Çıgatayca olduğuna kâni' olduğu (paşab, paşeb) kelimesi (bây-şeb) den nasıl muharref olur! Anlayamadım.

Çünkü paşeb kelimesi, Türk dilinde hıfz ve sıyânet etmek ma'nâsına olduğu sâbit olan (paşamak) fi'linin mükessife sîgasıdır. Hıfz ve sıyâneti, görüb gözetmeyi, korumayı teksîf eden kimse demekdir ki elbetde gece bekcisi, gecelerde halkın muhâfızı ma'nâsına olur. Yukarıda arz edildiği üzere (pa) kökü sevâd ve zulmete delâlet eder.

Paşat-kanat vezninde bir sîga-i 'âdiyedir. Cerh edecek âlet, kan alacak nişter ma'nâsınadır. Çünkü paşat- müte'addi ve 'âdî bir sîgadır. Cerhi tecâvüz eden nesne demekdir ki âlet-i câriha olur. Cerh, bunun te'addîsinden husûle gelir. [**53]**

Bu gibi kanat kelimesi de kan (han) olmak, yükselmek ma'nâsına (kanamak) fi'linin bir 'âdiye sîgasıdır. Kanat-yükselmeyi tecâvüz eden âlet demekdir ki, yükselecek, yükselüb uçacak âlet ma'nâsına pek müsta'meldir.

Paşat kelimesinin âlet-i câriha ma'nâsına olduğunu (paştar) kelimesi göstermektedir. Çünkü paşat kelimesinin muhtelite fi'li kesüb biçmek ma'nâsına (paştamak)dır. Bunun müzeyyele sîgası, ya'ni sıfat-ı fi'liyesi (paştar)dır. Keser gibi.

Dîvân-ı Lügât (C. 1, s. 379)da "beşter- Argu Türkleri dilinde mincel, orak, âlet-i hasâd ma'nâsınadır." Beşter- bizim lehcemizde (paştar, baştar) demekdir. Bu kelimeyi bu ma'nâsıyla kullanan Türkler Anadolu'da vardır. İşte bu kelime, delâlet ediyor ki (paşat) kelimesi âlet-i câriha, nişter ma'nâsınadır. [**54]**

Paşatmak- bir kimsenin bir 'uzvunu, yâhûd damarını yarub kan almak, bir âdeme 'atiyye vermeyi, ihsân etmeyi cezm ve imzâ etmek ma'nâsınadır. 'Arablar, buna 'aynı ma'nâlarıyla (fasd ve fesâd) demişlerdir. Bu lügatler Tercüme-i Kâmûs'da 'aynı ma'nâlarıyla yazılıdır.

Çünkü paşatmak, cerhi, hıfz ve sıyâneti tecâvüz eden fi'l ve hareketdir. Cerhi tecâvüz eden fi'l, elbette damarı yarub kan almak olur. Hıfz ve sıyâneti tecâvüz eden fi'l de şübhesiz 'atiyye vermeğe, ihsân etmeğe cezm olur.

JHS
174
History Studies
Volume 6
Issue 4
July
2014

Kezalik paşatmak-bir nesne azub, tebâh ve fâsid olmak, bir nesneyi ifsâd etmek, bozub, mahv eylemek ma‘nâsınadır. Salâh ve ıslâhın zıddıdır. Buna ‘Arablar (fesâd) demişlerdir. Çünkü paşatmak, tefrika ve şuyû‘u tecâvüz eden fi‘l ve hareket demekdir ki tabî‘î fesâd ve ifsâd olur. Ancak bu fi‘ller, bu ma‘nâlarıyla dilimizde kullanılmaz. [**55]**

Paşak-cerh etmek ma‘nâsına paşamak fi‘linin sıfat-ı mef‘ûliyesidir. Yarub yırtmış olan hayvân demekdir ki yırtıcı kuşların hepsine ve hâssaten avcı kuşlardan olan atmaca kuşuna ‘alem olmuşdur. Bunu ‘Arablar alub (bâşak) ve İrânîler de alub (bâşe, pâşe) diye kullanmışlardır. Türkçesi (paşak)dır.

Paşak-yine cerh etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin ism-i mef‘ûlüdür. Yarılmış, mecrûh, yaralı, gedik ma‘nâsınadır. Buna Türklerden ba‘zıları (paşlamış) demişlerdir. Hilye (s. 149)de “el-mecrûh- başlamış” yazılıdır.

Paşak-yine cerh etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin ism-i mekânıdır. Oturağın, mek‘adın ikiye ayrılmış olan çukur yeri ma‘nâsınadır. Uygur Türkleri buna (başgak) demişlerdir.

Dîvân-ı Lügât (C. 1, s. 391) da “başgak [**56]** -mek‘adın, oturağın yarık yeri ma‘nâsınadır. Buna Oğuz dilinde (paşak)dır. Bu yarık yerin iki tarafına (kıynak) denmekdedir. Bu lügat, Amasya ve havâlisinde müsta‘meldir.

Paşak-yine cerh etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin ism-i âletidir. Ok, süngü, kargı ve bunların cerh edecek sivri, keskin yeri ma‘nâsına müsta‘meldir. Cerh edecek âlet demekdir.

Süleymân Efendi Lügatnâme (s. 69)sinde “başak-sünbüle, hoşa, ekinbaşı, ok” ma‘nâsına olduğunu yazıyor. Dilimizde sünbüle ma‘nâsına başak, koşa demekdir. Ok, süngü gibi âlet ma‘nâsına (paşak)dır.

Dîvân-ı Lügât (C. 1, s. 411)de “başağlığ süngü, sinânlı, temrenli” ucı sivri, keskin, demirli süngü, kargı ma‘nâsınadır. Bundan anlaşılıyor ki başağ, başak-süngünün en keskin yeri, ucu, delüb yırtacak, yarub paralayacak [**57]** yeri, paşak demekdir.

Paşak-hıfz ve sıyânet etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin ism-i mef‘ûlüdür. Hıfz ve sıyânet edilmiş, mahfûz, masûn, mestûr ma‘nâsına olur. İsm-i mekân da olur. Hıfz ve sıyânet edilecek yer ma‘nâsınadır.

Paşak-yine hıfz ve sıyânet etmek ma‘nâsına (paşamak) fiilinin ism-i âletidir. Ayağı hıfz ve sıyânet ve setr edecek âlet ma‘nâsınadır. Dîvân-ı Lügât (C. 3, s. 308)da “paşak- ayakkabı ma‘nâsınadır. Oğuz Türkleri buna (başmak) derler.”

Paşag-alag vezninde tefrîka etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin müşî‘a ve mu‘allene sîgasıdır. Tefrikayı bildiren nesne demekdir ki ince, daneleri dağınık üzüm salkımı ma‘nâsınadır.

İrânîler bunu alub ‘aynı ma‘nâsıyla (pâşeng) demişlerdir. Burhân-ı Kât‘ı tercüme (s. 188)sinde [**58]** “pâşeng-aveng vezninde çingil, çertik ta‘bîr olunan hurda üzüm salkımıdır.” Buna civek salkımı denir.

Paşag-hıfz ve sıyânet ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin mu‘allene ve müşî‘a sîgasıdır. Tohumluk için hıfz edilen, alıkonulan kavun, karpuz, kabak, hıyar gibi avar ma‘nâsınadır. Çünki hıfz ve sıyâneti bildiren nesne demekdir ki bu dürlü avar olur.

İrânîler bunu da alub (pâşeng) diye kullanmışlardır. Burhân-ı Kât‘ı tercüme (s. 188)sinde “paşeng tohumluk içün alıkonulan kavun ve kabak ve hıyar misüllü bostâna denir. Paheng ve paçeng lafzlarına mürâdif olur.” diye yazılıdır.

Paşeng kelimesi, öz Türkçe (paşag) olduğunu hem iştikâkı, hem de isti'mâli göstermekdedir. Buna (paşan) da denir. Palag, palan gibi, bunu Türk ilinde Uygur Türkleri (paşang) diye gunneli telaffuz etdiklerinden İrânîler (paşeng) diye kendi [**59]** lehcelerine uydurmuşlardır.

Paşan-taşan vezninde hıfz ve sıyânet etmek ma'nâsına (paşamak) fi'linin kâbile sîgasıdır. Üstü örtük, perdeli, sırr-ı mektûm, gizli sır ma'nâsınadır. Çünkü paşan hıfz ve sıyâneti kabul etmiş olan nesne demekdir ki bu ma'nâları ifâde eder.

Bunun muhtelite fi'li (paşnamak)dır. Bir nesnenin perdesini, örtüsünü kaldırub açmak, 'ayân eylemek, her şeyden tecrîd edüb ortaya çıkarmak, gizli şeyleri, mektûm sırları keşf etmek ma'nâsına müsta'meldir.

Bu fi'linin sıfat-ı mef'ûliyesi (paşnak)dır. Dîvân-ı Lügât (C. 1, s. 388) "başnak er- er-recülü'l-hasir ve gayruhu" diye yazılıdır. "Gövdesi yâhûd a'zâsından biri açık, çıblak kimse ma'nâsınadır. Her mücerred, çıblak, açık şeylere de başnak denir." [**60]**

Hâsir ma'lûmdur ki hasr masdarının ism-i fâ'ilidir. Tercüme-i Kâmûs (C. 2, s. 254)da "hasr *hâ*nın fethi ve *sin*-i mühmilenin sükûnuyla mesdûd ve pûşîde olan nesneyi açub 'ayân eylemek ve bir şeyin kabuğunu soyub gidermek ma'nâsınadır."

İşte bunun Türkçe karşılığı (paşnamak)dır. (Paşnak) kelimesi bunı göstermekdedir. Kezalik (paşan) kelimesi de üstü örtük, kapalı, gizli nesne ma'nâsına olduğunu da anlatmakdadır. Çünkü paşnamak- paşane, üstü örtük nesneye karışan, lâzım gelen, yaraşan fi'l ve hareketdir ki örtüsüni kaldırub açığa çıkarmak ma'nâsına olur.

Paşan- tedkîk ve tefahhus ederek bir nesneye gereği gibi kesb-i ıttılâ' etmek ma'nâsına (paşamak) fi'linin sıfat-ı kâbilesidir. Ahvâl ve etvârı tedkîk idilüb beraeti zâhir olan, her dürlü i'timâda şâyân, emîn, mü'temen kimse ma'nâsınadır. [**61]**

Türklerin büyük hakanı (Efrasiyab, Pars Alb, Parskan)ın meşhûr kumandanlarından, pehlivanlarından olan bir zâtın adı (Paşan)dır. Buna İrân tarihinde (Peşen, Peşeng) denmişdir.

Şâyân-ı dikkatdir ki (başan) Türk dilinde baş olmak, büyümek ma'nâsına (başamak) fi'linin sıfat-ı kâbilesidir. Re'is, kebîr ma'nâsına müsta'meldir. Şu halde (başamak) riyâset etmek, kibriyâlık ma'nâsına olur.

Dîvân-ı Lügât (C. 1, s. 366)da "paşgan-yüz, elli okka kadar gelen büyük balık ma'nâsına müsta'meldir. Kavmin ulusu, büyüğü, re'isi olan kimseye (budun başganı) denir." Uygur dilinde başgan, Oğuz dilinde (başan)dır.

Paşal-cerh etmek, öğünmek, fahr ve mübâhât eylemek ma'nâsına (paşamak) fi'linin sıfat-ı intihâiyesi [**62]** dir. Vergi umduğu nâsı dâimâ medh ve senâ eden, yâhûd halkı pek çok hicv ve mezennet eden kimse ma'nâsınadır. Buna şekl-i 'Arabî üzere (fessâl) demekdeyiz ki öz Türkçe'si (paşal)dır.

Tercüme-i Kâmûs (C. 4, s. 25)da "el-fessâl- şeddâd vezninde sıla ve 'atiyye emniyesiyle dâimâ nâsı medh ve senâ eden kimseye denir. Ve bu dahîldir 'Arabî sahîh değildir. Elsine-i 'avâmm-ı Türkî'de pek zemmâm şahsa da fessâl ıtlâk olunur. Güya ki zemm etdiği âdemin a'zâsını bend bend fasl eylemekle (!) tevcîhden ba'îd değildir.

Hâlbuki paşal- sîgasının iktizâsı üzere cerh etmenin sonuna varan kimse demekdir ki halkı pek çok zemm ve hicv eden âdem olur. Kezalik paşal-fahr ve mübâhâtın, ıttılâ'ın sonuna varan kimse demekdir ki nâsı dâimâ medh ve senâ eden, meddâh ma'nâsına olur. Bundan dolayı 'Arab şivesi üzere (fessân) dediğimiz kelime öz Türkçe (paşal)dır. [**63]**

Paşarmak-örtük nesneyi keşf ve ‘ayân etmek, murâd olan ma‘nâyı keşf ve beyân ve te’vîl ederek tefsîr ve îzâh eylemek, tabîb hastanın ‘illetini, yarasını teşhîs ve tedâvi etmek ma‘nâsınadır. Buna ‘Arablar (fesr) demişlerdir.

Tercüme-i Kâmûs (C. 2, s. 606)da “el-fesr- kesr vezninde örtülü nesneyi keşf ve ‘ayân eylemek ve tabîb ‘illete istidlâl içün hastanın karûrede bevline bakmak ma‘nâsına istimâl olunur.”

“Tefsîr- fesr gibi puşîde ve mestûr nesneyi rûşen ve ‘ayân eylemek ma‘nâsınadır. Ve müfessirîn ‘örfünde tefsîr, İmam Sa‘leb kavli üzere te’vîl ile mürâdifdir. Ve ‘inde’l-gayr tefsîr, lafz-ı müşkîlden ma‘nâ-yı muradı keşf ve beyân ve te‘vîl, iki muhtemel olan ma‘nânın birini zâhir-i kelâma mutâbık olan ma‘nâya red eylemekden ‘ibâretdir.”

Hülâsa paşarmak, fesr ve tefsîrin ‘aynı ma‘nâsıyla karşılığıdır. Çünki paşarmak- cerh **[64]** etmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin müzeyyele sîgasıdır. Cerh etmeyi gideren ve bunu genişleten fi‘l ve hareket demekdir ki yarayı teşhîs ve tedâvi etmek, ‘illeti anlayub çaresine bakmak olur. İşte buna (paşarmak) denir.

Yine böyle paşarmak-hıfz ve sıyânet edüb örtmek ma‘nâsına (paşamak) fi‘linin müzeyyelesidir. Örtmeyi gideren ve bunu genişleyen fi‘l ve hareket demekdir ki örtük şeylerden perdeyi kaldırub açmak, gizli şeyleri açığa çıkarmak, keşf ve ‘ayân itmek ma‘nâsına olur. Binâen ‘aleyh: ‘Arabca (fesr)in aslı (paşarmak)dır. Bir işi başa çıkarmak, yapmak ma‘nâsına (başarmak) da (başamak) fi‘linin müzeyyelesidir.

Paşar- yaşar vezninde bir sıfat-ı fi‘liyedir. Ahvâl ve etvâr-ı nâsa tedkîk ve tefahhus ederek gereği gibi muttali‘, müdebbir, müdîr, mütecessis, fâhir ma‘nâsına olur. Çünkü her dürlü ma‘nâsıyla **[65]**(paşamak) fi‘linin muzâri‘i, âmâr sîgasıdır ki o ma‘nâları ifâde eder. Türk adlarından biridir.

Aslen Toharistan, Tokar ili Türklerinden olan (Beşşar bin Bürd bin Yercuh) Ir‘ak’da iştihâr ederek fesâhat ve belâgatiyle zamânının ‘Arab şâ‘irlerine galebe ve tefevvuk eden bir nâdire-i zamân idi.

Bu dahi Türk şâ‘iri Halîfe Muhammed el-Mehdi vüzerâsından Ya‘kûb ile birâderi Salih’i hicv etmişdi[.] Ya‘kûb, bunu halîfeye bu anın lisânından halîfe ‘aleyhinde bir kıssayı tasnî‘ederek şikâyet eylediğinden bîçare halîfe huzurunda doksan yaşlarında iken yetmiş kamçı yedi. Bundan müteessiren (167, 168) sularında vefât etdi.

Başar- büyük hâkim, re’is-i mahkeme, hüküm ve fi‘le kâdir ma‘nâsınadır. Çünkü başar-baş olmak, riyâset etmek, büyümek, cerh ve ta‘dîl eylemek ma‘nâsına (başamak) fi‘linin muzâri‘ sîgasıdır. Bu ma‘nâları ifâde eder. **[66]**

Paşa Armağanı burada bitdi. Şu eserim, büyük mürşidimiz (ulu gâzi)mizin bu Türk emekdârı olan ‘âcizlerine karşı takdîrkâr teveccühlerinden doğmuş bir izdir. Kabûl ve takdîre değerse bu emekdârı sevindirir.

Yalnız şunu ‘arz ve ricâ etmek isterim ki şu armağanımda yazdığım ma‘lûmât, bir vehmin doğurmuş olduğu faraziyyât-ı ‘indiye telakki edilmemelidir. Belki Türk dilinin gayet düzgün, mutarrid, şaşmaz kâ‘idelerinden çıkarılmış olan müsbet mevzû‘ât-ı lügavîyedir.

Paşa kelimesinin delâlet etdiği ma‘nâları dilimizin şu kâ‘idelerinden ilhâm alarak anlatmak, bulduğum ma‘nâların doğruluğunu isbât etmek için pek çok lügatleri tahlîl, müştaklarını beyân ve tafsîl etmeğe, sözü uzatmağa mecbûriyet hâsıl oldu.

Bu kadarcık tedkîklerden de anlaşılır ki Türk **[67]** dili, yabancı dillerden alınmış ve tahrîf edilmiş, bozma kelimelerden meydana gelmiş düzme bir dil değil, belki yabancı dillerin temeli olan, teşekkül ve iştikâkı yönünden gayet geniş, lügatleri pek bol bir deryâdır.

Bu deryâdan her dil, kendisine yarayan lügatleri alub tasrîf ve tasarruf ederek kendi kâ'idelerine uydurmuş, kendisine mâl ederek kendi lehcesiyle kullanmışdır. Hayfâ ki gılâfı uymamış olduğundan ufak bir tedkîk ile bu lügatlerin Türk dilinden alındığı meydâna çıkmakdadır.

Ne yazık ki vaktiyle uzun yıllar Türk hâkimiyeti altında yaşayan 'Arablarla Fârisîler, Türk dilinden aldıkları ve kendi şivelerine uydurdukları bu lügatleri 'Arabca ve Fârisî zan eden eski münevverlerimiz, bunların Türkçelerine muharref damgasını urmuşlardır.

Bu kadar eski ve kâ'ideleri i'tibâriyle pek kıymetli olan Türk dilini meydâna çıkarmak ve münevverlerimizi **[68]** uyarub şu evhâmı ortadan kaldırmak ve çokdan beri ortaya koyduğum da'vâlarımı bana kazandırmak için bütün kuvvetiyle dâhiyâne çalışan (ulu gâzimize) en derin ve candan saygılarımı, en sıcak şükrânlarımı sunarak sözimi kesdim.

Amasya Târihi Muharriri

Hüsâmeddîn